

บทที่ 6

วิเคราะห์แนวคิดทางการศึกษาของพระเทพเวที

มนุษย์ เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะพิเศษต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ประกอบภายในจิตใจซึ่งทำให้มนุษย์มีคุณลักษณะ ความสามารถพิเศษเหนือกว่าชีวิตแบบอื่นๆ องค์ประกอบเหล่านี้ทางพุทธศาสนาเรียกว่า กุศลกรรม หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่ง โดยยกองค์ประกอบตัวเด่นขึ้นมาเน้นว่า สติปัญญา¹ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้นักศึกษาดำเนินชีวิตไปด้วยดีมีความเป็นใหญ่ในตัวเอง หรือที่เรียกว่า อิศรภาพ และการเล่าเรียน ฝึกอบรม เพื่อนำสติปัญญาที่มีอยู่มาใช้ให้เป็นประโยชน์ และทำให้แก่กล้ายิ่งขึ้นนั้นคือกระบวนการศึกษา ดังนั้น สติปัญญาและการศึกษา จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อชีวิตที่มีคุณค่าของมนุษย์

พระเทพเวทีได้มองเห็นความสำคัญของการศึกษาดังกล่าวแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นท่านยังได้วิเคราะห์ปัญหาการศึกษา ปัญหาสังคม และแสดงทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาไว้ในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ในการศึกษา ซึ่งเป็นข้อคิดที่น่าสนใจ และน่าจะเป็นประโยชน์สำหรับการจัดการศึกษาไทย ในบทนี้จะได้เสนอประเด็นสำคัญ ดังนี้คือ การศึกษาไทยในปัจจุบัน สภาพปัญหาการศึกษาไทย การศึกษากับการแก้ปัญหาสังคม และลักษณะของการศึกษาคตามแนวคิดของพระเทพเวที ซึ่งจะพิจารณาตามหัวข้อต่อไปนี้ คือ ความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา ผู้สอน ผู้เรียน กระบวนการเรียนการสอนและหลักสูตร

การศึกษาไทยในปัจจุบันในทัศนะของพระเทพเวที

จากทัศนะการมองสภาพสังคมของพระเทพเวทีโดยเฉพาะสภาพสังคมไทย จะเห็นว่าสังคมไทยมีปัญหามากมายอย่างที่คาดไม่ถึง ทั้งที่ได้มีการพัฒนาประเทศกันมานานแล้วก็ตาม ปัญหาที่ยังไม่หมดสิ้น และยังมีปัญหาใหม่ๆ เกิดขึ้นอีก และปัญหาทั้งหลายมักเกิดจากคน แสดงให้เห็นว่า

¹ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 4.

การพัฒนาคนยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า "ปัญหาสังคมทั้งหมดทั้งประเทศ และทั้งโลกนั้น เป็นปัญหาการศึกษาทั้งสิ้น ปัญหาการศึกษานั้นจะต้องมองไปที่ปัญหาของสังคมทั้งหมดหรือทั้งโลก" ² และ "การที่จะเอาใจใส่ต่อปัญหาการศึกษาก็คือมองปัญหาของสังคมทั้งหมดหรือทั้งโลก เพราะว่าปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมด เราพูดได้ว่าเป็นปัญหาที่เกิดจากคน แล้วการศึกษาก็มีหน้าที่ที่จะสร้างคนหรือพัฒนาคน ทำให้เป็นคนดีมีคุณภาพ ถ้าคนยังมีปัญหาก็แสดงว่าการศึกษายังทำหน้าที่ได้ไม่สำเร็จผลด้วยดี" ³

ถ้าพิจารณาที่สังคมไทยจะเห็นว่ามีคุณลักษณะที่ไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นกับคนไทยหลายอย่าง ดังที่พระเทพเวทีได้กล่าวไว้ เช่น มีนิสัยเป็นผู้บริโภคมากกว่าผู้ผลิต มีความตื่นตัวกับของแปลกใหม่ง่าย ต้องการเรียนเพื่อได้ประกาศนียบัตรมากกว่าเพื่อได้ความรู้ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม ไม่รู้จักรักษาถ่ายทอดของตน ไม่รู้จักรับและปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งใหม่อย่างรอบคอบ ขาดระเบียบวินัย ขาดความรับผิดชอบ เลือกเรียนและเลือกงานโดยมุ่งที่จะสนองค่านิยมบริโภคและค่านิยมโก้หรู ขาดความใฝ่สัมฤทธิ์ในผลของงาน ขาดทำที่แบบวิทยาศาสตร์ มีการพัฒนาแบบสะสมปัญหา ฯลฯ ปัจจัยที่มีส่วนเสริมลักษณะดังกล่าวอย่างสำคัญคือการศึกษา และการที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงต่อไปก็ เป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งของการศึกษาอีกเช่นกัน สิ่งเหล่านี้เป็นตัวบ่งชี้อันหนึ่งของการพัฒนาคนจากการศึกษาว่าไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรจะต้องมีการแก้ไขต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาไทยในปัจจุบันของพระเทพเวทีนั้นอาจจะสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ 2 ประการคือ ประการแรก เป็นการมองการศึกษาในวงกว้าง ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับระบบ นโยบายในการจัดการศึกษา การวางแผนการศึกษา ประการที่สองคือการมองการศึกษาในระดับที่แคบลงไป ได้แก่ การดำเนินการนโยบายไปสู่การปฏิบัติ เช่น การจัดหลักสูตรกิจกรรม การเรียนการสอน การวัดผล เป็นต้น

² พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 3.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ก. แนวคิดเกี่ยวกับระบบการศึกษา นโยบายการจัดการศึกษา พระเทพเวทีมีแนวคิดในเรื่องดังกล่าวดังนี้คือ

1. การศึกษาในปัจจุบันทำให้ผู้ได้รับการศึกษาใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือหรือช่องทางในการเลื่อนฐานะ ยกย่องสถานภาพทางสังคมของตน เช่น การผลิตคนเพื่อสนองระบบสังคม ระบบราชการและระบบอุตสาหกรรม ทำให้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม เพื่อให้ตนได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า

ระบบการศึกษาของเมืองไทยเท่าที่ผ่านมาทำให้ผู้ได้รับการศึกษาแล้วมุ่งกันแต่จะแข่งขันในการแสวงหาฐานะ มุ่งใช้การศึกษาเป็นทางได้ไปสู่ฐานะอันสูงส่ง และจากการที่พยายามจะแข่งขันกันเพื่อได้ไปสู่ฐานะอันสูงส่ง ทำให้เกิดค่านิยมในทางที่เห็นแก่ตัว ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือไปแสวงหาความสุข บำเรอตน หรือเอารัดเอาเปรียบกันให้มากขึ้น สภาพเช่นนี้ทำให้เกิดความฉืดพลาดและปัญหาสังคมขึ้นต่างๆ นานา ⁴

2. การจัดการศึกษาเท่าที่ผ่านมานี้มีลักษณะตามสังคม เป็นการจัดการเพื่อแก้ปัญหาสังคม แก้ปัญหาเฉพาะหน้า เพื่อสนองความต้องการของสังคมมากกว่านำสังคม การศึกษายังขาดบทบาทในการเป็นตัวนำสังคม การวางแผน การเตรียมแก้ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวดังที่ท่านกล่าวว่า

การศึกษาในปัจจุบันไม่ค่อยจะเป็นผู้นำสังคมเสียแล้ว แต่คอยสนองความต้องการของสังคมมากกว่า ความจริงนั้นการศึกษาต้องทำหน้าที่ 2 หน้าที่ ทั้งตามสนองความต้องการของสังคมและนำสังคม แต่บทบาทที่สำคัญมากกว่าคือนำสังคม ถ้าหากว่าการศึกษาทำหน้าที่สนอง

⁴ พระราชวรมณี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 90.

ความต้องการของสังคมมากไปหรืออย่างเดียว ถ้าสังคมเดินผิดทางก็เท่ากับว่า การศึกษา ช่วยเพิ่มปัญหาสังคมโดยไม่รู้ตัว ⁵

เกี่ยวกับการวางแผนการศึกษาให้สอดคล้องกับประเด็นดังกล่าวนี้ พระเทพเวทีมีความเห็นว่าควรจะศึกษาปัญหาอย่างกว้างขวาง รอบคอบ มีข้อศึกษาเป็นบางเรื่อง บางจุด เพื่อสืบสาวหาเหตุของปัญหาที่แท้จริงให้ได้ ท่านให้ความสำคัญเกี่ยวกับการแก้ปัญหาไว้ดังนี้

ในเรื่องของการมองปัญหา ลักษณะที่ถูกต้องอย่างหนึ่งคือการมองปัญหาให้ครอบคลุมมองให้ทั่ว เพราะปัญหาต่างๆ นั้นโดยปกติแล้วมันสัมพันธ์โยงกันไปหมด ถ้าเราไม่มองปัญหาให้ครอบคลุม จำกัดอยู่แต่ปัญหาใดปัญหาหนึ่ง จะทำให้ยุ่ง และสาเหตุของปัญหาจะเชื่อมโยงกัน... จึงต้องสืบค้นเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ อิงอาศัยกันให้พบ แล้วแก้ให้ตรงเหตุ ตรงปัจจัย มิฉะนั้นการแก้ปัญหาจะไม่ตรงจุดแล้วก็ยาก ⁶

3. การศึกษาในระดับสูงยังขาดความเสมอภาคในด้านโอกาสทางการศึกษาคณะในเมืองและคนรวยมีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับสูงมากกว่าคนชนบทและคนจน ดังที่ท่านได้แสดงความเห็นว่า

บิลิตส่วนมากเป็นคนในเมือง และอยู่ในตระกูลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี โอกาสในการศึกษาย่อมหมายถึง โอกาสแห่งฐานะในสังคมด้วย เมื่อสภาพเป็นเช่นนี้ คนมีฐานะเศรษฐกิจอยู่แล้วซึ่งเป็นคนส่วนน้อย ก็ยังเป็นผู้ผูกขาดการศึกษาชั้นสูง และกุมฐานะทางสังคมมากยิ่งขึ้น คนชนบทยากจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ก็จะยิ่งหมดโอกาสลงไปโดยลำดับ และการลงทุนของรัฐบาลด้านการศึกษา ก็กลายเป็นการลงทุนเพื่อคนที่มีโอกาสเหนือกว่าและได้เปรียบอยู่แล้ว ⁷

⁵ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 160.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁷ พระราชวรมุนี, "คุณค่าของสถาบันสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน" ใน พุทธจักร 38, 5 (พ.ค.27), หน้า 14.

4. การจัดการศึกษามีได้ค่าไปถึงความต้องการที่แตกต่างกันของแต่ละสังคมทำให้เกิดความสูญเสียทางการศึกษา เนื่องจากการศึกษานั้นไม่เป็นประโยชน์ในการที่จะนำมาพัฒนาท้องถิ่น ชุมชนได้อย่างทั่วถึง ชุมชนจึงขาดผู้นำในการพัฒนา ผู้ได้รับการศึกษาต้องเข้าไปหางานทำในเมืองที่มีความสะดวกสบาย และมีตลาดแรงงานที่สนองความต้องการของตน และสอดคล้องกับสาขาวิชาที่ตนเรียนมาได้มากกว่า พระเทพเวทีได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

การศึกษาในปัจจุบันนี้ไม่สนองความต้องการของท้องถิ่นหรือชุมชน หรือสังคม ในแต่ละหน่วยย่อย เท่าที่การศึกษานั้นควรจะให้ เช่น คนที่ได้รับการศึกษาไปแล้วไม่สามารถใช้การศึกษาไปช่วยท้องถิ่นหรือชุมชนของตน ไม่สามารถเป็นองค์ประกอบในการพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนนั้นได้ เพราะวิชาการที่เรียนไปนั้นเป็นวิชาการที่ห่างไกลตัว และเรียนชนิดที่ไม่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนของตัวเองไม่ได้รับการเอาใจใส่ และมีแต่วิชาการที่หยิบยัดให้ เป็นก้อนไป เอาไปใช้ไม่ได้ พอสำเร็จวิชาขั้นต้นไปแล้วสมมุติว่าไปอยู่บ้านก็ไปช่วยปรับปรุงความเป็นอยู่ไม่ได้... เป็นอันว่าความรู้หรือการศึกษาที่เรียนไปนั้นไม่เป็นประโยชน์ในการที่จะสนองความต้องการของท้องถิ่น ของชุมชน หรือสังคมของตน^๘

ผลที่ตามมาคือการศึกษากลายเป็น เครื่องมือแยกคนออกจากชุมชน ท่านกล่าวว่าการศึกษา กลายเป็น เครื่องมือแยกคนออกจากชุมชน โดยทำให้คนที่มีโอกาสดีกว่าถูกแยกหรือแยกตัวออกมาจากชุมชนนั้นๆ กลายเป็นสิ่งที่ไม่สนองความต้องการของสังคม ทั้งเงินแ่งผลผลิตคือคน และเงินแ่งเนื้อหา การศึกษาในชุมชนนั้น ไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง ไม่ได้ผลิตคนมีความสามารถเอาไว้ช่วยปรับปรุงชุมชน^๙

5. การศึกษายังขาดการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ที่วาง ไปและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้ไม่เห็นความสำคัญ คุณค่าของสิ่งแวดล้อม ไม่รู้จักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พระเทพเวทีกล่าวว่า

^๘ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย, หน้า 162.

^๙ พระราชวรมุนี, "คุณค่าของสถาบันสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน" ใน พุทธจักร 38,5 (พ.ค.27), หน้า 14.

การศึกษาเท่าที่ทำมาไม่ได้ช่วยให้เข้าใจสิ่งแวดล้อมทั่วๆ ไป แม้แต่ในทางธรรมชาติ
 ด้วยไม่ใช่แต่ในด้านสังคม เท่าที่ผ่านมาไม่ได้ช่วยให้คนเห็นคุณค่าและรู้จักสงวนสิ่งแวดล้อม
 ทางธรรมชาตินั้น แล้วก็สะท้อนกลับมาเป็นภัยแก่มนุษย์เอง ¹⁰

6. การศึกษาของพระภิกษุ สามเณร และบทบาทของวัดในการให้การศึกษาได้
 รับความสนใจจากฝ่ายรัฐหรือฝ่ายบ้านเมืองน้อยลง ท่านกล่าวไว้ว่า

- การศึกษาในวัดและสำหรับพระสงฆ์ ก็ถูกปล่อยขาดไปให้ เป็น เรื่องของสถาบันสงฆ์จัด
 ค่าเป็นการโดยลำพัง ไม่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ และไม่จัด เข้าเป็นส่วนใดในโครงการ
 หรือแผนการศึกษาใดๆ ของรัฐ เป็นแต่เพียงการสืบต่อสิ่งที่มีมาตามประเพณี... แต่ทั้งที่มี
 ความหมายน้อยสำหรับสังคมส่วนใหญ่ เช่นนี้ อาศัยบทบาทตามประเพณีที่ยังคงอยู่ และสืบต่อไว้
 อย่าง เป็นไปเอง สถาบันสงฆ์ก็ยังมีคุณค่าอย่างสำคัญต่อสังคมปัจจุบัน ¹¹

ข. แนวคิดเกี่ยวกับการนำไปใช้ในระดัปฏิบัติ เช่น การจัดหลักสูตร กิจกรรมการ
 เรียนการสอน การวัดผล พระเทพเวทีมีความเห็นว่า

1. การศึกษาที่จัดมานั้น มุ่งให้ผู้เรียนได้รับการศึกษา ได้เรียนรู้แต่ด้านวิชาการ
 เฉพาะด้านที่จะนำไปประกอบอาชีพอัน เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของตนเองมากเกินไป มิได้
 คำนึงถึงการฝึกให้ผู้เรียนได้มีความรู้ ความคิดกว้างขวาง อันจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม
 ดังข้อความที่พระเทพเวทีกล่าวไว้ว่า

การให้การศึกษาที่ผ่านมาเน้นด้านวิชาชีพเกินไป จนกระทั่งไม่สอนกันหรือไม่ได้
 กระตุ้นเตือนกันในการที่จะใช้ความคิด หรือมุ่งแต่ด้านอาชีพแล้วก็ทำให้คนนั้นมีความรู้สึกเห็น

¹⁰ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล
 คีมทอง, 2525), หน้า 91-82.

¹¹ พระราชวรมุนี, "คุณค่าของสถาบันสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน" ใน พุทธจักร, หน้า 14-15.

แต่ประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น แล้วมีความรู้ความคิดไม่กว้างขวาง ไม่เอาใจใส่ต่อสภาพความเป็นไปในสังคม ปรากฏผลออกมาในรูปของการไม่รู้จักรับผิดชอบต่อสังคมและการดำเนินชีวิตแบบเอาตัวรอด¹²

2. การจัดจรรยาศึกษาเท่าที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จในแง่ปฏิบัติ ซึ่งเป็นผลกระทบถึงจริยธรรมของเยาวชนในปัจจุบัน ทั้งนี้ เกี่ยวกับคุณภาพของบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับจรรยาศึกษาโดยตรงและกิจกรรมการเรียนการสอนจรรยาศึกษา ท่านให้ความเห็นว่า "ครูทั่วไปมักจะมีปัญหาทางจริยธรรมเองด้วย จะมาสอนจริยธรรมได้อย่างไร แม้แต่ครูที่เรากำหนดให้สอนจรรยาศึกษา เป็นผู้อำนวยการจรรยาศึกษาเองก็ยังไม่ดี"¹³ และ "จรรยาศึกษาเท่าที่ดำเนินมานั้น เป็นรูปแบบของการให้ห้องจำให้เรียนศีลธรรม เพื่อท่องจำมาสอบ ไม่ได้ผลในทางความประพฤติ การปฏิบัติ"¹⁴

3. องค์ประกอบด้านการพลศึกษายังไม่สมบูรณ์ ท่านมีความเห็นว่า การพลศึกษานั้นต้องรวมถึงการส่งเสริมให้คนทั่วไปรู้จักรักษาร่างกายและจิตใจ แต่การศึกษาเท่าที่ผ่านมายังขาดด้านนี้อยู่ ดังที่ท่านได้อธิบายว่า

การศึกษานั้นต้องการพลศึกษา สุขภาพอนามัยด้วย แต่เท่าที่เป็นมาปรากฏว่า ความเป็นอยู่ของประชาชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะในท้องถิ่นห่างไกลนั้น ไม่ค่อยได้รับการเอาใจใส่และการศึกษาเท่าที่ให้ไปขึ้นมูลฐานก็ไม่ช่วยให้เขาออกไปแล้วสามารถดำรงรักษาสุขภาพสิ่งแวดล้อมให้เกื้อกูลแก่สุขภาพทางกาย เพราะฉะนั้นปัญหาเรื่องสุขภาพทางกายจึงแพร่หลายอยู่ในประเทศของเราในปัจจุบันนี้อีกด้านหนึ่งในสังคมที่เจริญขึ้นไป แม้ว่าจะมีสุขภาพทางกายดี

¹² พระราชวรมณี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 91 - 92.

¹³ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 179.

¹⁴ พระราชวรมณี, ปรัชญาการศึกษาไทย, หน้า 91.

ขึ้นแต่มีส่วนบกพร่องในสุขภาพอีกด้านหนึ่ง นั่นคือสุขภาพทางด้านจิตใจ หมายความว่า ได้พัฒนา มีความเจริญก้าวหน้าทางกายหรือทางวัตถุแล้วสุขภาพทางจิตกลับเสื่อมโทรมลง¹⁵

จากแนวคิดของพระเทพเวทีที่ได้กล่าวมานั้น ทำให้มองเห็นภาพรวมว่าท่านได้พิจารณาบทบาทของการศึกษาสอดคล้องกับทัศนคติที่มีต่อสภาพชีวิตและสังคมซึ่งกล่าวไว้ในบทที่ 3 ว่า การดำเนินชีวิตของมนุษย์มีองค์ประกอบ 3 ส่วนที่เกี่ยวข้องกันคือ หัวมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม กล่าวคือ การศึกษาที่ผ่านมาแล้วยังบกพร่องในการทำหองค์ประกอบทั้ง 3 นั้นมีความสมบูรณ์ และสมดุล ดังเช่น ในด้านหัวมนุษย์ การศึกษาที่ผ่านมายังขาดการทำหมนุษย์เป็นผู้มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจ และปัญญา ทางร่างกายหมายถึงการรู้จักรักษาสุขภาพทางกาย อันเป็นความรับผิดชอบของพลศึกษา ส่วนทางด้านจิตใจนั้นหมายถึงการส่งเสริมคุณภาพจิตใจให้เป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม รู้จักคิด และปฏิบัติในทางที่ถูกต้องดีงาม อันเป็นความรับผิดชอบของจริยศึกษา และรวมถึงระบบการศึกษาที่เป็นเครื่องมือในการเลื่อนฐานะทางสังคม และระบบอุตสาหกรรมซึ่งทำให้เกิดการแข่งขัน แย่งชิง มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ ส่วนด้านปัญญานั้นหมายถึงการฝึกให้รู้จักคิด มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีเหตุผล รู้จักแสวงหาความจริง แต่การศึกษาเท่าที่ผ่านมาเน้นที่การผลิตบุคคลเพื่อให้สามารถนำความรู้เพื่อไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ เพื่อเอาตัวรอด เพื่อสนองความสุขสบายในส่วนตัวมากกว่าสังคมหรือส่วนรวม

ในด้านสังคมและธรรมชาติ ด้านธรรมชาติหมายถึงการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ และการปรับธรรมชาติให้เข้ากับคน ตลอดจนความเป็นอยู่ที่เกื้อกูลกันกับธรรมชาติไม่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมหรือเสียสมดุล ด้านสังคมได้แก่การจัดระบบและวิธีการในการอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลในสังคม ในกลุ่มคน เพื่อให้ดำเนินไปด้วยความสงบสุขราบรื่น แต่การศึกษาเท่าที่เป็นมาเน้นมนุษย์ยังขาดคุณค่าด้านนี้ ดังที่พระเทพเวทีได้ให้ทัศนะว่าบทบาทของการศึกษาควรจะเป็นทั้งตัวนำและตัวตามสังคม แต่เท่าที่ผ่านมาส่วนใหญ่มักจะเป็นตัวตามสังคมตามสนองความต้องการของสังคมแก้ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นเป็นบางช่วง บางจุดมากกว่า และบทบาทในการเป็นตัวตามสังคมก็ยิ่งบกพร่อง

¹⁵ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิธิดาภิรมย์
พิมพ์ทอง, 2525), หน้า 92.

เช่น การศึกษายังไม่สนองความต้องการที่แตกต่างกันของท้องถิ่นและชุมชน ทำให้เกิดความสูญเปล่าทางการศึกษา การศึกษายังขาดความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาระดับสูง ทำให้สังคมได้รับการพัฒนาไม่เท่าเทียมกัน เกิดปัญหาสังคมขึ้น เช่น ปัญหาช่องว่างของสังคม ปัญหาการว่างงาน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ฯลฯ และการมองปัญหาการศึกษา ไม่ได้ศึกษาสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของปัญหา สืบสาวหาเหตุปัจจัยของปัญหาที่แท้จริง ซึ่งในหลักการอันนี้ จะเห็นว่าพระเทพเวทีได้นำวิธีการในการคิดทางพระพุทธศาสนามาใช้ด้วย ที่เรียกว่าเป็นการคิดแบบโยนิโสมนสิการ

นอกจากนั้นในชีวิตของบุคคลยังต้องเกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่ไม่ใช่บุคคล ซึ่งมีทั้งสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตอื่นๆ อีก มนุษย์ต้องเรียนรู้สิ่งเหล่านี้เพื่อการปรับตัวและปรับสิ่งแวดล้อมดังกล่าวโดยคำนึงถึงคุณและโทษที่จะเกิดกับมนุษย์ในภายหลังด้วย ดังที่ท่านได้กล่าวว่าการศึกษาที่ผ่านมาแล้วยังไม่ช่วยให้มนุษย์รู้จักสงวนรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และทำให้มนุษย์ได้รับภัยจากการพัฒนาสิ่งแวดล้อมต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของตนเองในภายหลัง

หากพิจารณาอีกแง่หนึ่ง อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาที่เป็นมาแล้วยังบกพร่องในด้านองค์ประกอบที่สำคัญของการศึกษาคือศีล สมาธิ และปัญญาทั้งในส่วนบุคคลและสังคม ดังคำอธิบายความหมายของศีล สมาธิ และปัญญาของท่านในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์นี้ ศีลหมายถึงภาวะของผู้ที่มีหลักความประพฤติถูกต้อง คือมีความประพฤติดีทางกาย วาจา และ สัมมาชีพ มีวินัยในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี มีความรับผิดชอบต่อสังคม สมาธิคือความมั่นคงหนักแน่นของจิตใจ สามารถกระทำกิจกรรมทุกอย่างด้วยสติและวิริยะ และปัญญาซึ่งเป็นผลสำเร็จของการศึกษา เป็นตัวแก้ปัญหาทำให้พ้นทุกข์ เป็นความรู้อย่างแจ่มชัด ปราศจากอวิชชา มีความเป็นอิสระทางจิตใจ

ความจริงแล้วถ้าพิจารณาจากแผนการศึกษาที่ผ่านมา เช่นแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 หรือแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 จะเห็นว่า ได้บรรจุนโยบาย และแนวปฏิบัติดังกล่าวไว้บ้างแล้ว เช่น แผนการศึกษา พ.ศ. 2503 ได้เขียนไว้ในหมวดความมุ่งหมายข้อ 4 ว่าในการจัดการศึกษานั้นให้จัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคมและบุคคลโดยสอดคล้องกับแผนเศรษฐกิจและแผนการปกครองประเทศ เช่น จัดให้มี

- ก. จริยศึกษา ให้มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีทริโอดัปะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ยิ่งกว่าประโยชน์ส่วนตัว
- ข. พลศึกษา ให้มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งทางกายและจิตใจ กับทั้งมีน้ำใจนักกีฬา
- ค. พุทธิศึกษา ให้มีความรู้ วิชาการ ปัญญา เพื่อการดำรงชีวิต
- ง. หัตถศึกษา ให้มีกิจนิสัยและความขยันหมั่นเพียรในการใช้มือปฏิบัติงาน เพื่อเป็นรากฐานของการประกอบอาชีพ

สำหรับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 นั้น ได้มีการปฏิบัติตามหลักการที่ว่าการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ในหมวดความมุ่งหมายของแผนนี้ได้กล่าวว่า การศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันตลอดชีวิต เพื่อมุ่งสร้างเสริมคุณภาพของพลเมืองให้สามารถดำรงชีวิต และทำประโยชน์แก่สังคม โดยเน้นการศึกษาเพื่อสร้างเสริมความอยู่รอดปลอดภัย ความมั่นคง และความผาสุกร่วมกันในสังคมไทย เป็นประการสำคัญและความมุ่งหมายของการศึกษามีดังนี้

1. ให้มีความเคารพในสิทธิและหน้าที่ของตนเองและของผู้อื่น มีระเบียบวินัย มีความเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย ศาสนา และหลักธรรม
2. ให้มีความเข้าใจและกระตือรือร้นที่จะมีส่วนในการปกครองประเทศ ตามวิถีทางประชาธิปไตยโดยด้นมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
3. ให้มีความรับผิดชอบต่อชาติ ต่อท้องถิ่น ต่อครอบครัว และต่อตนเอง
4. ให้มีความสำนึกในความเป็นคนไทยร่วมกัน และการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ มีความรักชาติ ตระหนักในความมั่นคงปลอดภัยของชาติและการมีส่วนร่วมในการป้องกันประเทศ
5. ให้มีความยึดมั่นและผูกความเสมอภาค ความสุจริตและยุติธรรม
6. ให้มีบุคลิกภาพที่ดี มีสุขภาพและอนามัยสมบูรณ์ ทั้งทางกายและใจ
7. ให้มีความขยันหมั่นเพียร มีความสามารถในการประกอบอาชีพ และการใช้จ่ายใช้สอยอย่างประหยัด ตลอดจนการร่วมมือกันประกอบกิจการและธุรกิจต่างๆ โดยชอบด้วยกฎหมาย
8. ให้มีความสามารถในการติดต่อทำความเข้าใจและร่วมมือซึ่งกันและกัน รู้จักการแสวงหาความจริง มีความศรัทธาเริ่มสร้างสรรค์ รู้จักแก้ปัญหาและข้อขัดแย้งด้วยสติปัญญา และโดยสันติวิธี

9. ให้มีความรู้ ความเข้าใจ และเห็นคุณค่าในวิทยาการ ศิลปะ วัฒนธรรม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรของประเทศ

เป็นที่น่าสังเกตว่าในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2503 นั้นมิได้กล่าวถึงการส่งเสริมให้ตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของชาติโดยตรง แต่ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2520 ได้บรรจุเรื่องนี้ไว้ในข้อ 9 ของความมุ่งหมายของการศึกษา อย่างไรก็ตาม แผนการศึกษาทั้ง 2 ฉบับมิได้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของสงฆ์หรือบทบาทของวัดในการให้การศึกษาอบรม สั่งสอนประชาชน แต่ประการใด

สำหรับการจัดการศึกษาของสงฆ์หรือบทบาทของวัดในการให้การศึกษา อบรมแก่ประชาชนทั่วไปที่ทางรัฐมิได้กำหนดไว้เป็นนโยบายอย่างชัดเจนนั้น พระเทพเวทีได้มองเห็นว่าเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการจัดการศึกษาที่ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบไม่ควรละเลย ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเคยมีความผูกพันกับทางวัดและพุทธศาสนามานาน และแม้ในปัจจุบันก็ยังมิบทบาทอยู่ไม่น้อย เช่นวัดเคยเป็นแหล่งให้การศึกษาแก่ประชาชนทั้งผู้ที่อยู่ในเพศสมณะและฆราวาส วัดเป็นศูนย์กลางของสังคมและชุมชนในการพบปะสังสรรค์ และร่วมกิจกรรมตามธรรมเนียม ประเพณีต่างๆ ของไทย ทำให้วัดมีบทบาทในการปลูกฝัง ด้านจริยธรรม ด้านวัฒนธรรมและการศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาของสงฆ์ก็เป็นเรื่องสำคัญในฐานะที่เป็นผู้ที่จะต้องมีความรู้เพื่อนำไปอบรมสั่งสอนคนอื่นๆ ได้ และเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีแนวการประพฤติปฏิบัติที่ดีที่งดงาม และนอกจากนั้นยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในระบบด้วย ดังนั้นพระเทพเวทีมีความเห็นว่ารัฐควรจะให้ความสำคัญของการศึกษาในด้านนี้ให้มากขึ้น ดังที่ท่านกล่าวว่า การศึกษาของวัดหรือของสงฆ์ยังมีคุณค่าแก่สังคมไทย คือ ประการแรก ช่วยแบ่งเบาภาระจากระบบการศึกษาของรัฐ เช่น การจัดการปรับปรุงมหาวิทยาลัยสงฆ์ และโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และงานเผยแพร่ของสำนักธรรมวิจัย ประการที่สองคือช่วยผ่อนคลายปัญหาความไม่เสมอภาคทางการศึกษา ช่วยให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสเข้าศึกษาในระบบของรัฐได้ศึกษา¹⁶

¹⁶ พระราชวรมณี, การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 108 - 109.

จะเห็นว่าประเด็นในการมองการศึกษาของพระเทพเวทีที่กล่าวมานั้นไม่ใช่สิ่งที่ทางรัฐหรือผู้จัดการศึกษาละเลยเสียทั้งหมด แต่ได้กำหนดไว้ในนโยบายการจัดการศึกษา เช่นกันและครอบคลุมการพัฒนาคนทุกด้านทั้งร่างกาย จิตใจ และสังคม แต่สิ่งเหล่านี้ก็เป็นเพียงนโยบายสำหรับในแง่ปฏิบัตินั้น เป็นเรื่องที่น่าจะนำมาศึกษากันต่อไป เช่นในประเด็นที่พระเทพเวทีได้กล่าวไว้เกี่ยวกับการที่สอนให้คนรู้จักคิดน้อยไป และความล้มเหลวของจริยศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องที่พระเทพเวทีให้ความสำคัญมาก ถือว่าเป็นตัวการศึกษาที่แท้จริง

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การจัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคม ถ้าพิจารณาจากแผนการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละฉบับจะเห็นว่าเหตุผลอันหนึ่งที่ย่างกันก็คือ เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม การจัดการศึกษาจึงมีลักษณะคล้ายกับเป็นตัวตามสังคม ดังเช่นที่พระเทพเวทีได้กล่าวไว้ ดังนั้นจึงทำให้เข้าใจได้ว่า การที่การจัดการศึกษาไม่สัมฤทธิ์ผลนั้นไม่ใช่ เป็นเพราะไม่สามารถสนองความต้องการของสังคม เท่านั้นควรจะเป็นเพราะไม่สามารถนำทางสังคมในการที่จะหลุดพ้นจากปัญหาไปได้

จากข้อสังเกตนี้จะเห็นได้ว่าแนวคิดของพระเทพเวทีที่ว่าตัวการศึกษาที่แท้จริงคือ การที่ทำให้ผู้ได้รับการศึกษาเกิดปัญญา เกิดความคิดตามความหมายในทางพุทธศาสนาซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นของการประพฤติปฏิบัติในทางที่ชอบต่อไป จะทำให้การศึกษาเป็นทั้งตัวนำและตามสังคมได้ คือสร้างความสมบูรณ์ในตัวบุคคลอันเป็นหน่วยย่อยของสังคม และรวมถึงสภาพแวดล้อมอื่นๆ ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ให้ทุกหน่วยดำเนินไปอย่างราบรื่น

สภาพปัญหาการศึกษาไทย

การศึกษาไทยในปัจจุบันในทัศนะของพระเทพเวทีนั้น โดยส่วนรวมจะเห็นว่ายังมีข้อบกพร่องอยู่หลายประการทั้งในด้านเนื้อหาสาระของการศึกษาและรูปแบบหรือระบบการศึกษา หรือถ้าพิจารณาในด้านผลผลิตของการศึกษา ผู้ได้รับการศึกษา โดยมองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา คือการศึกษาเป็นการพัฒนาคนให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้ง 4 ด้านคือทางกาย ทางสังคม ทางอารมณ์ และทางปัญญา

พระเทพเวทีได้วิเคราะห์ปัญหาการศึกษาดังกล่าวไว้ ซึ่งพอจะสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้คือ

- ก. ปัญหาที่เกี่ยวกับแนวคิดหรือหลักการในการจัดการศึกษา
- ข. ปัญหาการดำเนินการทางการศึกษา
- ค. ปัญหาในด้านผลของการจัดการศึกษา

ก. ปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดหรือหลักการในการจัดการศึกษา

ปัญหาในประเด็นนี้ได้แก่ ความหมายของการศึกษา แรงจูงใจในการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับการศึกษา และความเสมอภาคทางการศึกษา ท่านได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวดังนี้

1. ความหมายของการศึกษา ปัจจุบันมีความเข้าใจผิดในเรื่องความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษาซึ่งเป็นผลให้หน้าหลักปรัชญาการศึกษามาใช้ผิด ท่านได้ยกตัวอย่าง การตีความหมายการศึกษา เช่น การศึกษาคือขบวนการสร้างปัญญาและคุณธรรมอันเป็นส่วนประกอบอย่างอื่น ๆ ที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาส่วนสัพพัญญูสิ่งบีบคั้นขัดข้อง ทำให้ชีวิตเจริญงอกงามไปสู่ความเป็นอยู่อย่างดีที่สุด และเสวยผลแห่งความมีชีวิตได้โดยสมบูรณ์¹⁷ ปรากฏว่ามีผู้ตีความหมายของคำบางคำคลาดเคลื่อนไป เช่น คำว่า ปัญญา, สิ่งบีบคั้นขัดข้องและชีวิต มักจะตีความหมายไปในแง่ที่ว่าหมายถึง การทำให้มีความรู้ ฉลาด สามารถแก้ปัญหาให้ตนได้รับความสุข สบายในส่วนตัวในทางวัตถุ แม้แต่ความเข้าใจของคนทั่วไป การศึกษาก็คือ การทำให้คนที่ได้รับการศึกษาได้เลื่อนสถานะทางสังคม ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า

¹⁷ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 96 - 97.

"การศึกษาในความหมายของชาวบ้านส่วนใหญ่ก็คือ เป็น เครื่องมือ เลื่อนสถานะทางสังคม ไม่ได้มองว่าการศึกษา นั้นจะเป็น เครื่องมือที่จะมาพัฒนาชีวิต พัฒนาความสามารถในการที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองให้เกิดสันติสุขความดีงามอะไรเลย" ¹⁸

2. แรงจูงใจในการศึกษา ปัญหาที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาในข้อ 1 ด้วย คือ เมื่อมีความเข้าใจความหมายของการศึกษาคลาดเคลื่อน การสร้างแรงจูงใจในการศึกษาที่ถูกต้องกับท่วงไปด้วย คนทั่วไปมักจะเข้าสู่ระบบการศึกษาเพื่อให้ได้ใบแสดงคุณวุฒิ เพื่อไปประกอบอาชีพมากกว่าการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเองและสังคม นอกจากนี้ยังขาดจิตสำนึกในการศึกษาที่ถูกต้องคือจิตสำนึกในการฝึกฝนพัฒนาหรือปรับปรุงตนซึ่งควรมีอยู่ในคนทุกคนและมีตลอดชีวิต พระเทพเวทีกล่าวว่า "ปัจจุบันการศึกษานั้นขาดการสร้างจิตสำนึกในการศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องสร้างคู่กับแรงจูงใจในการศึกษา จิตสำนึกในการศึกษาคือจิตสำนึกในการฝึกฝนพัฒนาหรือปรับปรุงตนควรมีอยู่ในคนทุกคนและมีตลอดชีวิต" ¹⁹ และท่านได้กล่าวถึงลักษณะท่าทีของการมีจิตสำนึกในการศึกษาไว้ว่า

ถ้าคนมีจิตสำนึกในการศึกษา พอมีประสบการณ์อะไรหรืออยู่ในสถานการณใดๆ เขาก็จะมองสิ่งนั้นหรือสถานการณนั้นในแง่ซึ่งเป็นโอกาสที่เขาจะปรับปรุงตน เพราะฉะนั้นคนพวกนี้จะได้เรียนรู้ทุกเวลา คือ ประการที่ 1 เขามองอะไรก็มองเป็นการเรียนรู้ไปหมด พอเห็นอะไรก็คิดว่า เราได้เรียนรู้อะไร ประการที่ 2 เขามองความรู้ นั้นเป็นโอกาสหรือเป็นข้อมูลสำหรับการฝึกฝนปรับปรุงตน หนึ่งได้เรียนรู้ สองเมื่อเรียนรู้แล้วก็เอาสิ่งที่ได้เรียนรู้ นั้นมาฝึกฝนปรับปรุงตน ฉะนั้นเขาจะตั้งใจตั้งใจมองทุกอย่างในแง่ของการที่จะรับเอามาฝึกฝนทำตนให้ดีงาม เจริญก้าวหน้า ²⁰

¹⁸ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 200.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

3. ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับการศึกษา การที่มีความเข้าใจความหมาย และความมุ่งหมายของการศึกษาลาดเคลื่อน หรือการมีแรงจูงใจและจิตสำนึกในการศึกษาที่ไม่ถูกต้องนั้น พระเทพเวทีมีความเห็นว่าน่าจะเกี่ยวข้องกับ ค่านิยมของสังคมปัจจุบันซึ่งมีความเจริญทางวัตถุ ประกอบกับระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ทำให้มีสำนึกในการบริโภค ชอบความสะดวกสบาย ชอบเป็นผู้บริโภคมากกว่าผู้ผลิต ซึ่งกล่าวไปแล้วในบทที่ 3 และการศึกษาในปัจจุบันมีลักษณะตาม ค่านิยมของสังคม การศึกษามีได้มีบทบาทในการกำหนดค่านิยมที่ถูกต้องให้แก่สังคม นับว่าเป็นปัญหาการศึกษาปัญหาหนึ่ง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "การที่เราพัฒนาประเทศให้ทันสมัยสร้างความเจริญทางวัตถุ แล้วระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมเข้ามา เราพยายามที่จะเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนั้น ถ้าไม่มีสติยับยั้งให้ดี ไม่รอบคอบ แก้ปัญหาไม่เป็นในระดับชาติ และการศึกษาไม่รู้จักรักษาสังคม ก็ทำให้ระบบวัตถุนิยมเฟื่องฟู" ²¹

4. ปัญหาเกี่ยวกับความเสมอภาคทางการศึกษา ความเสมอภาคทางการศึกษา หมายถึง การทำให้ทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาเท่าเทียมกัน แต่ในทางปฏิบัตินั้นยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมาย ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า

เราเริ่มการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์หรือต่อมาเป็นการศึกษาสำหรับมวลชนอะไรท่านเอง มีความมุ่งหมายที่จะขยายการศึกษาให้ทั่วถึง ให้ทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับต่างๆ โดยไม่มีขีดชั้น...แต่เท่าที่ดำเนินมาปรากฏว่า เราไม่บรรลุผลสำเร็จในเป้าหมายนี้ ยิ่งเราดำเนินการศึกษาไปก็ปรากฏว่า เรายิ่งห่างไกลจากเป้าหมายทางการศึกษานี้ออกไปทุกที ปัจจุบันนี้ยอมรับกันว่า การศึกษาของรัฐโดยส่วนใหญ่ เป็นการศึกษาของชนที่มีโอกาสเหนือกว่าในสังคม ทั้งนี้เป็นเรื่องของการได้เปรียบทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง และทางภูมิศาสตร์อีกอย่างหนึ่ง หมายความว่า บุคคลที่อยู่ในถิ่นเจริญมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงกว่า ²²

²¹ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 165.

²² พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 93 - 94.

ข. ปัญหาการดำเนินงานทางการศึกษา

ปัญหานี้ประกอบด้วย

1. ปัญหาขยายการศึกษา
2. ปัญหาเกี่ยวกับครู
3. ปัญหาการศึกษาของสงฆ์

1. ปัญหาการขยายการศึกษา ปัญหานี้เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคทางการศึกษา พระเทพเวทีมีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ควรจะมีการพิจารณาให้รอบคอบ ควรศึกษาบทเรียนจากประเทศอื่น และผลกระทบที่จะเกิดขึ้น เช่น ผู้ปกครองในชนบทต้องส่งบุตรหลานไปบวชเรียนที่วัด เพราะเข้าไม่ถึงการศึกษาในระบบของรัฐ แต่ชาวชนบทเหล่านั้นเติบโตตามค่านิยมของสังคม ดังนั้นบุตรหลานซึ่งบวชเรียนที่วัด ในไม่ช้าก็เข้ามาหาวัดอยู่เรียนในกรุงเทพฯ ทำให้วัดกลายเป็นชุมชนชนบทในกรุง ส่วนเด็กที่เล่าเรียนอยู่ในชนบท ยิ่งเรียน ยิ่งเห็นห่างแปลกแยกจากชุมชนของตนมีความรู้สึกดูถูกวิถีชีวิตและอาชีพของพ่อแม่ อยากที่จะออกไปหางานทำในเมืองมากกว่าช่วยพ่อแม่ทำงานในท้องถิ่นทำให้พ่อแม่และชนบทขาดแรงงาน พระเทพเวทีได้ให้ข้อเสนอนี้ว่าควรจะมีการจัดการขยายการศึกษาที่ตรงกับความต้องการของชุมชนที่แท้จริง คือช่วยพัฒนาชีวิตของบุคคลและชุมชน สร้างค่านิยมที่ถูกต้อง และสามารถสร้างคนในท้องถิ่นให้เป็นผู้นำท้องถิ่นของตน ดังที่ท่านกล่าวว่า

ถ้าจะขยายการศึกษาแล้วก็ควรจะมีการขยายการศึกษาที่ตรงกับความต้องการของชุมชน ความต้องการของชาวบ้าน ความต้องการนั้นมี 2 อย่างคือ ความต้องการแท้และความต้องการเทียม ความต้องการที่แท้จริงของชีวิต ของชุมชนของชาวบ้านก็คือว่า เพื่อพัฒนาชีวิตของบุคคลแต่ละคนและชุมชน คือความเป็นอยู่ที่ดีที่สุด ความดีงามน่าอยู่ของท้องถิ่น พัฒนาความสามารถของเด็กในการที่จะเป็นผู้นำท้องถิ่น ทำให้ชุมชนของเขาไปสู่สันติสุขและความดีงาม แต่ความต้องการเทียมเป็นความต้องการตามใจอยาก ตามค่านิยมที่ผิดของสังคม ความต้องการความต้องการที่ชาวบ้านถูกบีบบังคับ ให้จำเป็นต้องต้องการ เพราะค่านิยมของสังคมในระบบของ

การชิงดีชิงเด่นกันเอง แข่งขันกัน การสนองความต้องการในตนเองนี้ของชาวบ้านมีผลเป็น การทำลายตัวเขาและชุมชนของเขา ²³

2. ปัญหาเกี่ยวกับครู ปัจจุบันมีปัญหาสังคมทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ซึ่งมีผลต่อ สถานภาพทางสังคมของครู ท่านมีความเห็นเกี่ยวกับบทบาท ฐานะของครูในปัจจุบันดังนี้

เราจะต้องมีการยกฐานะของครูในด้านคุณธรรม ความรู้ วิชาการ แล้วก็ยกฐานะใน ทางเศรษฐกิจและสังคมไปด้วย ปัจจุบันฐานะของครูทรุดหมดเลยทั้งด้านคุณธรรม วิชาการ เศรษฐกิจและสังคม จะต้องแก้ รัฐบาลควรจะมี เป้าหมายที่ชัดเจน มองเห็นความสำคัญของการ ศึกษา มองเห็นความสำคัญของครู...ครูควรจะได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลชั้นนำของ สังคม ²⁴

สาเหตุสำคัญที่สถาบันครูเสื่อมโทรมนั้น พระเทพเวทีวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะ ปัจจุบันสังคมมีค่านิยมยกย่องไปในทาง เชิดชูทรัพย์และอำนาจ ไม่ค่อยเชิดชูคุณธรรม ซึ่งครูเป็น ตัวแทนผู้หนึ่งของคุณธรรมจึงไม่ได้รับการ เคารพยกย่อง เป็นบุรุษนียบบุคคลเหมือนสมัยก่อนนั้น และ ปัจจุบันดูเหมือนว่าคุณธรรมของครูเองก็ด้อยไป ²⁵ นอกจากนั้นการคัดเลือกผู้ที่จะ เป็นครูเริ่มตั้งแต่ ผู้ที่เข้ามาศึกษาวิชาครู ส่วนมากไม่มีโอกาสได้คัดเลือกคนที่สติปัญญาดี ไม่มีโอกาสคัดเลือกคนดี มี คุณภาพ และที่สำคัญคือรัฐบาลไม่มีนโยบายเด่นชัดในการส่งเสริมคุณภาพครู แต่ละสถาบันการศึกษา ที่ผลิตครู ผลิตครูออกมามาก ไม่ได้คำนึงถึงคุณภาพ ทั้งนี้เพราะปัญหาเรื่องงบประมาณ สถาบันจึง ต้องแข่งขันกันในด้านจำนวนนักศึกษา พระเทพเวทีให้ความเห็นว่า "วิธีการงบประมาณเป็นสาเหตุ

²³ พระราชวรมุนี, "ทรรศนะ" ใน มติชนรายสัปดาห์ (19 พ.ค.30), หน้า 18.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁵ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 8.

หนึ่งที่ขัดขวางการพัฒนา รวมทั้งการศึกษาด้วย" ²⁶ และ "ถ้าจะส่งเสริมกันจริงๆ จะลงทุนกับให้ ถูกจุด ไม่ต้องไปมัวคำนึงถึงเรื่องจำนวนเท่าไรนัก และก็จัดวิธีการงบประมาณให้ถูกต้อง" ²⁷

พระเทพเวทีได้ให้ทัศนะในตอนท้ายสุดเกี่ยวกับปัญหาครูในปัจจุบันว่า "ปัจจุบันนี้สังคมเห็นอาชีพครูเป็นอาชีพสุดท้าย เป็นทางเลือกสุดท้ายเสียแล้ว เราจะต้องหันกลับมาทำให้เป็นอาชีพอันดับหนึ่ง เพราะว่า เป็นคนที่สอนคนในอาชีพอื่น เป็นครูเขา แต่กลับมายุ่งในจุดที่ด้อยที่สุด สังคมนี้จะก้าวหน้าไปได้อย่างไร" ²⁸

ปัจจุบันสถาบันครูเสื่อมโทรมลงไปมาก ซึ่งนับเป็นปัญหาอย่างยิ่งดังที่พระเทพเวทีได้กล่าวไว้ ทั้งนี้เพราะสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนแปลงไป สังคมมีค่านิยมทางวัตถุมากขึ้น และในอนาคตสังคมไทยซึ่งกำลังจะพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเพื่อความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ค่านิยมทางวัตถุคงจะไม่ลดลงเท่าใดนักแต่อาจเป็นไปในทางตรงกันข้าม ดังนั้นการที่จะดึงสถานภาพของครูให้มีสถานภาพดีขึ้น เนื่องจาก เป็นผู้ที่ต้องสอนคนอาชีพอื่น จึงคงจะมีปัญหาและอุปสรรคอยู่มาก แต่ก็ เป็นสิ่งที่ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนี้ควรจะต้องเร่งดำเนินการ

3. ปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์ พระเทพเวทีได้ให้ความสำคัญและมีบทบาทในการเสนอแนะ ให้ความร่วมมือในการแก้ปัญหานี้ด้วย ท่านได้วิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์ไว้ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

ก) รัฐไม่ยอมรับสภาพความเป็นจริงที่ว่า วัดเป็นที่ศึกษาของผู้ที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาในระบบของรัฐ รัฐจึงไม่ได้ให้ความช่วยเหลือทางวัด ในขณะที่เดียวกันทางวัดหรือคณะสงฆ์ก็ไม่ยอมรับความต้องการของผู้บวช จึงไม่ได้จัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของบุคคลดังกล่าว ทำให้คนเหล่านี้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนบทไม่ได้รับการศึกษาที่เหมาะสมและได้ผลทั้ง

²⁶ พระราชวรมณี, ทรรศนะใน มติชนรายสัปดาห์, (19 พฤษภาคม 2530) หน้า 18.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ทางโลกและทางธรรม ทั้งนี้เพราะรัฐและผู้บริหารการศึกษาไม่เข้าใจประเพณีการศึกษาของชาติไทย ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า

รัฐและผู้บริหารการศึกษาเหล่านี้ ไม่รู้จักประเพณีการศึกษาของชาติไทย ที่ทางฝ่ายสงฆ์ กับบ้านเมืองได้ร่วมมือประสานงาน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในการจัดดำเนินการการศึกษา สำหรับมวลชน ให้เกิดผล เป็นประโยชน์ เกื้อกูลทั้งแก่พระศาสนาและพระราชอาณาจักรพร้อมไปด้วยกัน ²⁹

ข) การศึกษาในวัดหรือการศึกษาของสงฆ์มีความสับสนวุ่นวายไร้ระเบียบ และขาดประสิทธิภาพ เนื่องจากมีมากมายหลายแบบไม่มีระบบ

ค) ในชนบทพระ เป็นผู้นำที่ชาวบ้านนับถือและเชื่อถือมาก เมื่อพระขาดการศึกษาที่ทำให้ชนบทมีผู้นำที่ดีอยู่คุณภาพ เป็นปัญหาที่ฝังและขัดขวางการพัฒนา

ง) แต่เดิมมาในวัด การศึกษาเป็นฐานของการปกครอง พระผู้ใหญ่โดย เฉพาะเจ้าอาวาส เป็นครูอาจารย์ให้การศึกษาแก่พระลูกวัด แต่ในปัจจุบันพระ เจ้าอาวาสส่วนใหญ่ ด้อยการศึกษา

จ) บทบาทของวัดในการให้การศึกษาเสื่อมลง และจำนวนคนบวชเพื่อการศึกษาลดลง

ฉ) ปัจจุบันพระนวกะและศิษย์วัดไม่ได้รับความเอาใจใส่ในการศึกษาอบรม จากวัดเท่าที่ควร

²⁹ พระราชวรมณี, การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2529), หน้า 49.

ช) เกิดความขัดแย้งในด้านความต้องการทางการศึกษาระหว่างพระภิกษุ สามเณร กับคณะสงฆ์ เช่น พระภิกษุ สามเณรสนใจศึกษาผู้ใหญ่สำหรับพระภิกษุ สามเณร มากกว่า ศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลี

เกี่ยวกับปัญหาการศึกษาของสงฆ์นี้ พระเทพเวทีได้วิเคราะห์แยกแยะปัญหาไว้ อย่างลึกซึ้ง ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของปัญหาการศึกษาของสงฆ์ซึ่งหลายคนอาจจะมองข้ามไป แต่ ท่านยังมองเห็นว่ามีความสำคัญมาก ถ้าหากสังคมไทยจะมีการพัฒนาด้านจิตใจกันอย่างจริงจัง น่าจะ ได้พิจารณาบทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม พัฒนาการศึกษา โดยพัฒนาการศึกษาของพระสงฆ์ อย่างแท้จริง พระสงฆ์จะมีบทบาทในการพัฒนาการศึกษา พัฒนาบุคคล และสอดคล้องกับนโยบายใน การที่จะส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไทยให้ดีขึ้น

ค. ปัญหาในด้านผลของการจัดการศึกษา

ปัญหาในประเด็นนี้ได้แก่ ปัญหาคุณภาพการศึกษา ปัญหาการใช้การศึกษาเป็น เครื่องมือ เลื่อนสถานภาพทางสังคม

1. ปัญหาคุณภาพการศึกษา การศึกษายังมีคุณภาพไม่ดีพอ ทั้งในด้านความรู้วิชา การภาคทฤษฎี ทักษะการนำไปใช้ประกอบอาชีพ และด้านจริยศึกษาที่จะช่วยฝึกอบรมให้ผู้เรียน เป็น ผู้มีความประพฤติดีงาม ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า

ในด้านคุณภาพการศึกษามองได้ 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือวิชาการและวิชาชีพก็มีเสียงพูดกัน มากหรือร้องทุกข์กันมาก บอกว่าเด็กสมัยนี้เรียนอ่อน รู้ไม่จริงบ้าง รู้แล้วทำไม่ได้จริงบ้าง คือมีวิชาเรียนไป แต่ว่าเอาไปประกอบอาชีพทำงานไม่ได้จริง...ด้านความประพฤติซึ่งเป็น อีกด้านหนึ่งของการศึกษา เราก็ได้ยินเสียงร่ำร้องหรือโอดครวญกันมากกว่า การศึกษาสมัยนี้ ไม่ช่วยให้เด็กมีความประพฤติที่ดีงาม เด็กนักเรียนไม่มีวินัย สำเร็จไปแล้วก็เป็นผู้มีความ ประพฤติไม่ดี เป็นพลเมืองที่ไม่มีค่านิยมและคุณสมบัตินี้ เชื้อต่อการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญ ๓๐

๓๐ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 9.

ในด้านที่เกี่ยวกับจริยศึกษาดังที่ได้กล่าวไปข้างแล้วว่า เป็นการสอนแบบท่องจำ เพื่อนำมาสอบมากกว่าให้นำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง นอกจากนั้นยังมีปัญหาเกี่ยวกับครูจริยศึกษา และระบบการคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในระดับสูง ดังที่ท่านกล่าวว่า

เราประสบปัญหาเรื่องความเสื่อมโทรมของสังคมนี้มากมาย เราก็เริ่มตื่นตัว แต่ว่า จริยศึกษาก็ไม่ทันการอยู่ป็นเอง นอกจากการขาดครูทางด้านจริยศึกษาที่มีคุณภาพแล้ว หันมาดู ระบบการศึกษาของเราทั้งหมด อย่างการสอบเข้ามหาวิทยาลัยนี้ ทั้งๆ ที่เราพูดกันปาวๆ ว่า เราจะต้องส่งเสริมจริยศึกษา แต่เวลาสอบคัดเลือกคนเข้ามหาวิทยาลัยนี้เราเอาอะไร เราก็เอาแต่เนื้อหาวิชาเป็นหลักอยู่ป็นแหละ แล้วโรงเรียนมัธยมก็ต้องสนองความต้องการของ มหาวิทยาลัย เพราะเรามีค่านิยมในการที่ว่า เรียนเพื่อมุ่งเข้ามหาวิทยาลัย ³¹

2. การใช้การศึกษาเป็น เครื่องมือ เลื่อนสถานะภาพทางสังคม ทำให้คนในท้องถิ่น ในชนบทที่มีคุณภาพ มีการศึกษาละทิ้งท้องถิ่นเดิมของตนเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัว ทั้งนี้เนื่องจากการ ศึกษาไม่ได้ทำให้ เขามองเห็นความสำคัญของสังคมของชุมชนของตน ขาดความรัก ความภาคภูมิใจ ในท้องถิ่นเดิม และทำให้เกิดผลกระทบตามมาอีกหลายประการ ดังที่พระเทพ เวทีได้อธิบายว่า

การศึกษาศัมัยใหม่ของเรานี้ได้ทำให้ เด็กแปลกแยกจากชุมชนหรือท้องถิ่นของตน ซึ่ง การแปลกแยกนี้อาจจะมีลักษณะรุนแรงถึงกับทำให้สูญเสียวิถีชีวิตของชุมชน ไม่มีความภูมิใจในถิ่น ของตน ในวัฒนธรรมของตน เมื่อไม่ภูมิใจและไปสูญเสียแล้ว ก็เลยไม่ยอมรับ ไม่อยาก ศึกษา เข้าไม่ถึง และไม่รู้จักที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ นอกจากนั้น เมื่อแยกจากชุมชน ท้องถิ่นของตนก็จะมีลักษณะอีกประการหนึ่งคือ เกิดช่องว่างระหว่างพ่อแม่กับลูก เกิดช่องว่าง ระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า ลูกไม่สืบต่ออาชีพของพ่อแม่ ต่อจากนั้นเงินงของวัฒนธรรม ภูมิธรรม ภูมิปัญญาของท้องถิ่นก็ถูกละ เลยทอดทิ้ง เมื่อถูกละ เลยทอดทิ้ง สิ่งเหล่านั้นก็ค่อย เลือน หายไป ทรัพยากรบุคคลของท้องถิ่นถูกดูดซับออกไป ผลเสียข้อนี้สืบ เนื่องมาจากลักษณะของ

³¹ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 166-167.

การศึกษาที่เป็นเครื่องมือเลื่อนสถานภาพทางสังคม ซึ่งทำให้คนเรียนเพื่อไต่เต้า ทุกคนคิดจะเข้ากรุงกัน พยายามที่จะแสวงหาฐานะที่สูงในทางสังคมคนที่ดีที่สุด เก่งที่สุดของท้องถิ่นก็มีทางไปได้มากที่สุด คนดีของชุมชนนั้นหมดไป ชุมชนชนบทก็ทรุดโทรมลงไปเรื่อยๆ ³²

จากปัญหาการศึกษาที่สรุปมานั้นจะ เห็นว่าการมองปัญหาการศึกษาของพระ เทพเวทีมีลักษณะที่สัมพันธ์ เกี่ยวโยงกัน กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่ ปัญหาในด้านแนวคิดหรือหลักการในการจัดการศึกษา ซึ่งเป็นจุดสำคัญและจุดเริ่มต้นในการจัดการศึกษา ท่านมองเห็นว่าการจัดการศึกษามีปัญหาตั้งแต่จุด เริ่มต้นและ เกี่ยวโยงกับขั้นตอนที่สองซึ่งเป็นขั้นการดำเนินงาน จะเห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในขั้นตอนที่สองนั้นมีส่วนที่เกี่ยวกับประเด็นที่ 1 ทั้ง 3 ประเด็นคือ การขยายการศึกษานั้นควรจะ มีการพิจารณาให้รอบคอบ โดยคำนึงถึงความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา สร้างแรงจูงใจ และจิตสำนึกในการศึกษาที่ถูกต้องและการศึกษาควรมีบทบาทในการสร้างค่านิยมที่ถูกต้องให้แก่ สังคม

ในด้านปัญหาเกี่ยวกับครู ทั้งในแง่เกี่ยวกับกระบวนการผลิตครู และคุณภาพครูทั้งด้านความรู้ ความสามารถและคุณธรรม เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สถาบันครูได้รับความศรัทธาจาก ผู้อื่นน้อย และท่านได้ชี้ให้เห็นถึงต้นตอของปัญหาเริ่มตั้งแต่การคัดเลือกผู้ที่จะมาเป็นครู ทำให้มีผลต่อคุณภาพครู นอกจากนั้นปัญหาเศรษฐกิจก็มีผลกระทบต่อสถานภาพของครูเช่นกัน ครูส่วนใหญ่ฐานะ ไม่ดีนัก ประเด็นนี้ น่าจะ เกี่ยวข้องกับค่านิยมของสังคมต่อการศึกษาที่กล่าวไปในข้อ 1 และจะมีผลถึงผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาในข้อที่ 3 ที่ว่าด้วยคุณภาพของการศึกษา

สำหรับการมองปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์นั้น ทำให้เห็นว่าปัญหาการศึกษาของสงฆ์ เป็นปัญหาในการดำเนินงานทางการศึกษาที่สำคัญประการหนึ่งที่ได้รับนิชอบในการจัดการศึกษามองข้ามไป ทั้งนี้ก็คงมี เหตุปัจจัยจากการขาดความรู้ความ เข้าใจเกี่ยวกับสังคมของตน และค่านิยมของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและการศึกษา เช่นกัน

³² พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 162-163.

และผลดังกล่าวก็จะโยงไปถึงคุณภาพของจริยศึกษา และพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลในสังคมรวมทั้งมีผลต่อการจัดการศึกษาในระบบดังที่พระเทพเวทีได้กล่าวไว้

ในเรื่องที่เกี่ยวกับคุณภาพของการศึกษา ซึ่งเป็นผลสัมฤทธิ์ของการศึกษา พระเทพเวทีกล่าวว่า ยังต้องคุณภาพทั้งในด้านความรู้วิชาการภาคทฤษฎี ทักษะการนำไปใช้ประกอบอาชีพและด้านจริยศึกษา ถ้าพิจารณาตามแนวคิดดังกล่าวนี้ทำให้เข้าใจว่าการศึกษายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรทุกด้าน ทั้งด้านพุทธศึกษา ศึกษาศาสตร์ และจริยศึกษา แต่ถ้ากลับไปมองที่ปัญหาการดำเนินงานทางการศึกษา จะเห็นว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งในกระบวนการนี้ คือปัญหาเกี่ยวกับตัวครู และถ้าย้อนกลับไปมองที่ทัศนะของพระเทพเวทีที่มีต่อการจัดการศึกษาของไทยปัจจุบันในข้อ ข.1 ซึ่งท่านได้กล่าวว่าการศึกษาที่ผ่านมาเน้น ส่งเสริมให้ผู้เรียน เรียนรู้วิชาชีพมากเกินไป มิได้ฝึกให้ผู้เรียนมีความรู้ ความคิด อย่างกว้างขวาง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมมากกว่า แสดงว่าถึงแม้ว่าจะมีการส่งเสริมให้มีความรู้วิชาชีพอย่างมาก แต่ผลสัมฤทธิ์ที่ออกมาก็ยังต้องคุณภาพอยู่นั่นเอง สรุปได้ว่าในแง่คุณภาพทางการศึกษานี้ยังบกพร่องทุกด้านดังที่กล่าวไปแล้ว คือต้องทั้งความรู้ ความคิด ทักษะการนำไปใช้และด้านคุณธรรม ซึ่งก็จะโยงไปถึงผลของการจัดการจัดการศึกษาในประเด็นท้ายสุดที่ว่าการศึกษากลายเป็น เครื่องมือ เลื่อนสถานะทางสังคม กล่าวคือผู้เรียนก็มุ่งศึกษาเพื่อให้ได้วุฒิรับรองระดับความรู้ เพื่อจะนำไปประกอบอาชีพได้เพียงพอที่จะยกระดับสถานะทางสังคม และเศรษฐกิจของตนได้ ฝ่ายครูผู้เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนมากที่สุดก็จัดการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับสิ่งที่ตนต้องการเท่านั้น

กล่าวได้ว่า การมองปัญหาการศึกษาของพระเทพเวทีนั้น ท่านได้ยกมากล่าวในทุกระยะของการจัดการศึกษานับตั้งแต่ แนวคิดเกี่ยวกับหลักการจัดการศึกษา การดำเนินงานทางการศึกษา และผลของการจัดการศึกษา และปัญหาในแต่ละประเด็นนั้นมีความสัมพันธ์กับการดำเนินการศึกษาจะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมาย ก็จะต้องมีแนวคิดหรือหลักการในการจัดการศึกษาที่ชัดเจนและเหมาะสม และผลของการจัดการศึกษาอันเป็น เป้าหมายสุดท้ายก็จะบรรลุจุดประสงค์ในที่สุด

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งพระเทพเวทีมักจะยกมาวิเคราะห์ก็คือ การศึกษาควรจะมีบทบาทในการแก้ปัญหาสังคมด้วย เท่าที่ผ่านมา การศึกษามีบทบาทในการแก้ปัญหาสังคมในแง่ตามสังคมมากกว่า แต่ถ้าพิจารณาแนวคิดของพระเทพเวทีในเรื่องนี้ ท่านกล่าวว่า

การศึกษาควรจะมีบทบาทในการขึ้นาสังคม และการศึกษาควรจะช่วยแก้ปัญหาสังคมด้วย ดังจะได้เสนอแนวคิดของท่าน เกี่ยวกับเรื่องนี้ในตอนต่อไป

การศึกษากับการแก้ปัญหาสังคม

จากการวิเคราะห์สภาพปัญหาการศึกษาในทัศนะของพระเทพเวที ดังที่กล่าวไปแล้ว พระเทพเวทีมองเห็นว่าสาเหตุสำคัญของปัญหาการศึกษาไทย ซึ่งเป็นปัญหาไปในตัวก็คือ เรื่องสภาพชุมชนแตกและการไม่รู้จักสังคมไทย ทำให้รัฐดำเนินนโยบายในการนำสังคมไทยเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมได้อย่างไม่เหมาะสม ผลกระทบก็คือเกิดปัญหาในชุมชน สำหรับแนวทางแก้ปัญหาที่ท่านมีความเห็นว่าเป็นฐานะที่การศึกษาเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาคน การศึกษาควรมีบทบาทในการแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ด้วย และการพัฒนาจะเป็นไปด้วยดีก็ต่อเมื่อองค์ประกอบทุกส่วนของสังคมพัฒนาไปด้วยกันอย่างประสานกลมกลืน³³

พระเทพเวทีได้ให้แนวทางในการพัฒนาประเทศหรือพัฒนาสังคมด้วยการศึกษา ดังนี้

1. จะต้องให้กิจกรรมทุกอย่างในการพัฒนาวิทยาการ และระบบการทุกอย่างทำงานอย่างประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกัน การศึกษาจะต้องเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาตามแนวทางนี้
2. ในแง่ของการศึกษาโดยเฉพาะจะต้องให้การศึกษาเป็นเครื่องช่วยให้องค์ประกอบทุกส่วนของชุมชนพัฒนาขึ้นไปอย่างประสานกลมกลืน กล่าวคือ คำนี้ถึงว่าองค์ประกอบของชุมชนมีหลายอย่าง มีทั้งเฉพาะโรงเรียน และนักเรียน ยังมีวัดและบ้านเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกด้วย การศึกษาจะต้องประสานกับกิจกรรมอื่นที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาของชุมชน จะต้องให้ทุกฝ่ายที่เป็นองค์ประกอบของชุมชนมีส่วนร่วมในการศึกษา พระเทพเวทีได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชน ซึ่งน่าจะมีบทบาทในการช่วยพัฒนาการศึกษาของชุมชนของเขาด้วย เช่น

³³ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 170.

แม้วัดจะเลิกให้การศึกษาแก่นักเรียนแล้ว แต่วัดก็ยังให้การศึกษาแก่ชาวบ้านอยู่ ชาวบ้านส่วนใหญ่เดี๋ยวนี้ไปรับการศึกษาจากวัด โดยเป็นแบบระบบนอกโรงเรียนหรือ Informal Education เป็นการศึกษาที่ไม่เป็นทางการ วัดจะให้การศึกษาที่ไม่เป็นทางการ วัดจะให้การศึกษาอยู่เรื่อยไป ถ้าปฏิบัติในเรื่องนี้ถูกต้องวัดหรือพระก็ยังคงเป็นหน่วยสำคัญที่จะช่วยทำให้ลูกกับพ่อแม่เข้ากันได้หรือผู้ใหญ่เข้ากับเด็กได้ และให้บ้านกับโรงเรียนกลมกลืนกัน เจ้าอาวาสเป็นผู้นำอันดับหนึ่งของชุมชน และพระก็เป็นคนที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ถ้าเราสามารถทำให้พระมีการศึกษาดี ที่จะนำความคิดถูกต้องแก่ประชาชน ก็จะนำประชาชนไปइनทางที่ถูกต้องได้ แต่ถ้าพระคุณภาพต่ำ อาจจะชักชวนชาวบ้านไปสู่ความหายนะก็ได้ ปัจจุบันนี้คุณภาพของพระเป็นอย่างไร เป็นเรื่องเร่งด่วนที่จะต้องพิจารณาถ้าคุณภาพของพระเสื่อมลงแล้ว ชาวบ้านจะเป็นอย่างไร ³⁴

นอกจากนั้น ผู้นำหมู่บ้านก็มีความสำคัญด้วยคือ ผู้นำในหมู่บ้าน ผู้นำของชาวบ้านจะไปบริหารวัดด้วย และวัดก็เป็นแหล่งที่ผู้นำของหมู่บ้านเหล่านี้มาพบปะทั้งกับพระและชาวบ้าน แล้วเขาก็อาศัยวัดเป็นที่เข้าถึงชุมชน นอกจากเข้าถึงชุมชนแล้ว เขาก็แสวงหาความเป็นผู้นำของชุมชน โดยไปที่วัดแล้วก็ใช้วัดเป็นที่แสดงความเป็นผู้นำด้วย ³⁵

การแก้ปัญหาสังคมที่ควรทำอย่างยิ่งอีกประการหนึ่งก็คือ เรื่องการปลุกฝังค่านิยมซึ่งเป็นตัวกำหนดวิถีของสังคมทั้งหมด พระเทพเวทีกล่าวว่า "การที่จะกำหนดค่านิยมขึ้นมาให้แกสังคมว่า ในขณะนี้ เราควรจะเน้นค่านิยมใด ก็เป็นสิ่งที่ควรกระทำซึ่งเป็นเรื่องที่เราจะต้องร่วมกันหรือช่วยกัน เป็นเรื่องที่ต้องทำตลอดสายไม่ใช่เพียงส่วนกลางอย่างเดียว แต่หมายถึงชุมชนในท้องถิ่นในชนบทด้วย" ³⁶

³⁴ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 172-173.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172-173.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 177.

ท่านมีความเห็นว่า ควรจะได้มีการปลูกฝังค่านิยมในทางสร้างสรรค์ตัวอย่างเช่น ค่านิยมในการเป็นผู้ผลิต ความใฝ่สิ่งที่ดีงาม กระทำสิ่งที่ดีงามหรือฉันทะ ใ้รู้จักมองสิ่งต่างๆ ในแง่คุณค่าแท้ มองเห็นคุณค่าที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ ด้วยปัญญาวิสุทธ มีใช้คุณค่าเทียมซึ่งทำให้เกิดค่านิยมด้านลบ เช่น ค่านิยมบริโภคนิยม ค่านิยมแห่งความโก้เก๋

ในการปลูกฝังสิ่งเหล่านี้พระเทพเวทีกล่าวว่าจะต้องมีเป้าหมายในการพัฒนาวางค่านิยมที่สอดคล้องกับจุดหมายและดำเนินการร่วมกัน และกิจกรรมทางการศึกษาอย่างหนึ่งที่จะช่วยเรื่องนี้ได้ก็คือ จริยศึกษา แต่จริยศึกษาปัจจุบันก็ยังมีปัญหา ท่านได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับจริยศึกษาว่า

1. ควรหาวิธีเพิ่มพูนคุณภาพครูจริยศึกษา ให้ความสำคัญให้มากขึ้น ส่งเสริมให้เป็นครูจริยศึกษาที่มีความรู้จริงๆ และเป็นแบบอย่างด้านความประพฤติด้วย
2. ปรับปรุงวิธีสอนจริยศึกษาให้เป็นการสอนแบบสนาามรวมของวิชาการต่างๆ ครูจริยศึกษาต้องมีความรู้กว้างขวางครอบคลุม เพื่อเอามาโยงความสัมพันธ์ในวิชาจริยศึกษาและนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เพื่อประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม มีใช้เรียนโดยการให้ท่องจำแต่หัวข้อธรรม
3. ควรให้องค์ประกอบของชุมชนทั้งวัดและบ้านมีส่วนร่วมในจริยศึกษาด้วย ซึ่งในเรื่องนี้ท่านได้ให้ข้อคิดว่า

พ่อแม่ต้องมีหน้าที่ในการศึกษา วัดก็มีหน้าที่ในทางการศึกษามาแต่เดิมแล้ว เราจะทำอย่างไรให้องค์ประกอบหรือสถาบันเหล่านี้มีส่วนร่วมในทางการศึกษาที่เหมาะสมกับหน้าที่ภาวะและตำแหน่งฐานะของตน ตอนนี้วัดไม่มีบทบาทโดยตรงในระบบการศึกษาในระบบโรงเรียนแต่ในชุมชนซึ่งเป็นการศึกษานอกโรงเรียนนั้น มีการศึกษาตลอดเวลาและวัดก็มีบทบาทนี้ ทำอย่างไรจึงจะส่งเสริมให้วัดมีส่วนร่วมในการให้จริยศึกษาแก่เด็กและแก่สังคมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องนี้ เข้ามาร่วมพิจารณาในการวางนโยบายการศึกษาด้วยว่าจะเอาอย่างไร ³⁷

³⁷ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 180.

ในขณะที่เดียวกันก็เกิดปัญหาที่ว่า

เราหวังให้พระและพ่อแม่หรือชาวบ้านมาช่วยให้การศึกษาแก่ลูกแก่เด็กด้วย แต่ท่านเหล่านั้นก็ต้องเป็นผู้ได้รับการศึกษาเสียก่อน แล้วเราได้คิดอะไรบ้างในการที่จะให้การศึกษาแก่พ่อแม่เด็ก ให้การศึกษาแก่พระ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญต้องช่วยกันคิดพิจารณาว่า จะให้การศึกษาแก่ชุมชนทั้งหมด แก่องค์ประกอบในชุมชนนั้นได้อย่างไร มาถึงในเมืองก็เช่นเดียวกัน สถาบันสงฆ์ก็ต้องการที่จะมีการศึกษา³⁸

สรุปได้ว่าการศึกษากับการแก้ปัญหาสังคมในทัศนะของพระ เทพ เวทีนั้น จะต้องมีการประสานกันทั้งด้านบุคคลและวิธีการ และสิ่งสำคัญการทำให้การศึกษามีบทบาทในการขึ้นสู่สังคม โดยการปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องให้แก่สังคม โดยเฉพาะด้านจริยศึกษา นอกจากครูแล้วบ้านจะต้องมีส่วนร่วมด้วย

พระ เทพ เวทีได้กล่าวถึงการศึกษาเท่าที่ผ่านมาว่ามีบทบาทในการขึ้นสู่สังคมน้อย โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาจิตใจโดยใช้หลักธรรมของศาสนา

การที่พระ เทพ เวทีกล่าวถึงองค์ประกอบของสังคมที่จะต้องมีการพัฒนาร่วมกัน อันได้แก่ บ้าน, วัด และโรงเรียน แสดงให้เห็นถึงการนำพื้นฐานสำคัญของการศึกษามาใช้พิจารณาให้ทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาทั้งด้านสังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ จิตวิทยาและปรัชญาการศึกษา และถ้าพิจารณาจากการมองการศึกษาตั้งแต่ต้นก็จะมองเห็นว่าพระ เทพ เวทีได้นำพื้นฐานการศึกษาในด้านต่างๆ มาใช้โดยตลอด

หากจะ เปรียบเทียบแนวคิด เกี่ยวกับการศึกษากับการแก้ปัญหาสังคมของพระ-เทพ เวทีกับท่านพุทธทาสภิกขุ จะเห็นว่าแนวคิดที่คล้ายกันคือท่านทั้งสองมองเห็นว่าการศึกษาเท่าที่

³⁸ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 182.

ผ่านมานั้นไม่อาจแก้ปัญหาสังคมได้ กล่าวคือ การศึกษาในระบบปัจจุบันขาดจริยศึกษาที่แท้จริง จริยศึกษาเป็นเพียงนโยบาย ไม่ได้ใช้พุทธศาสนาเป็นรากฐานจริยธรรมที่มั่นคงในจิตใจของเยาวชน ทำให้คนรุ่นใหม่ต่อต้านกฎ ระเบียบข้อบังคับต่างๆ ของสังคมและอ้างว่าเป็นเสรีภาพและประชาธิปไตยที่ไม่มีขอบเขต กลายเป็นลัทธิตามใจตัวเอง ดังที่ท่านพุทธทาส กล่าวว่า

ความถูกต้องบังคับกดดันของศีลธรรมของระเบียบ ของอะไรต่างๆ ที่คนสมัยโบราณเขายินดีรับ แต่เด็กสมัยนี้ไม่ยินดีรับ เมื่อทั้ง 2 อย่างนี้รวมกันเข้ามันก็เกิดลัทธิฮิปปี้ คือตามใจตัวตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตยที่มีอิสระภาพ เสรีภาพ ³⁹

สำหรับความหมายของ "จริยศึกษา" และ "เสรีภาพ" นั้น พระเทพเวทีได้กล่าวไว้ว่า จริยศึกษา คือ การฝึกฝนพัฒนาตนให้รู้จักนำเอาความรู้ในความจริงหรือสัจธรรมมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้ถูกต้องคือให้แก้ปัญหาได้หรือให้เกิดผลดีแก่ชีวิตและสังคม

เสรีภาพ หมายถึง การทำได้ตามใจ ของจิตใจที่เป็นอิสระโดยไร้ปัญหา หรือ การทำได้ตามใจ โดยไร้ปัญหาในภาวะที่จิตมีอิสระภาพ ⁴⁰ คนที่จะมีอิสระภาพที่แท้จริง จะต้องพัฒนาจิตและปัญญาของตนด้วย ไม่อย่างนั้นแล้ว เสรีภาพที่แท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้ ⁴¹

ลักษณะของการศึกษาที่ควรจะเป็น

องค์ประกอบที่สำคัญประการแรก ซึ่งเป็นตัวกำหนดทิศทางหรือวางแผนการศึกษาว่าควรจะเป็นการจัดการศึกษาอย่างไร คือการให้ความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา

³⁹ พุทธทาสภิกขุ, "การศึกษาของโลกปัจจุบัน", การศึกษาคืออะไร (กรุงเทพฯ : สมชายการพิมพ์, 2517), หน้า 52.

⁴⁰ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 49.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

ก. ความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา

ในทัศนะของพระเทพเวทีนั้น การศึกษาเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต เป็นเรื่องของชีวิต เป็นกิจกรรมของชีวิต จุดหมายการศึกษาเป็นอันเดียวกับจุดหมายชีวิตและจุดหมายของชีวิตก็คือ ความเป็นอยู่อย่างดีที่สุด หรือการมีอิสรภาพ การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทําให้คนแก้ปัญหาในชีวิตได้ด้วยปัญญา สามารถเข้าถึงอิสรภาพภายนอกและภายใน อิสรภาพภายนอกคือ ความหลุดพ้นจากอำนาจครอบงําของสิ่งแวดล้อม และมีความเป็นใหญ่ในตัวเอง ด้วยการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมบ้าง รู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมมาให้เข้ากับตัวบ้าง และเข้าถึงอิสรภาพภายในคือจิตหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลส ความเป็นนายเหนือธรรมชาติในตัว หรืออิสรภาพทางจิตใจ (วิมุตติ)

ในด้านอิสรภาพภายนอกได้แก่ อิสรภาพพื้นฐานของชีวิตและอิสรภาพทางสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในแง่อิสรภาพพื้นฐานของชีวิต สามารถจัดสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามความประสงค์ของตนได้ โดยปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตัวบ้างและปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทําให้ปราศจากความอดอยาก ไร้โรคภัยไข้เจ็บและภัยธรรมชาติต่างๆ มีความสุข สนุกสนาน สะดวกสบาย อันเป็นผลจากการพัฒนาบ้านเมืองทางวัตถุขึ้นมาให้พร้อมเพื่อความสะดวกสบาย และอิสรภาพทางสังคมได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดี ทําคนเป็นประโยชน์แก่กันและกัน ร่วมมือกันสร้างระบบการอยู่ร่วมกันด้วยดี

ในด้านอิสรภาพภายในคืออิสรภาพภายในจิตใจ ซึ่งทําให้เกิดความสุขอย่างแท้จริง เนื่องจากจิตหลุดพ้นจากกิเลส รู้จักวางใจให้ถูกต้องต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตตนเอง

จุดหมายของการศึกษาที่แท้จริงคืออิสรภาพภายใน แต่ทั้งอิสรภาพภายในและภายนอกต่างก็มีความเกี่ยวข้องเกื้อกูลกัน ดังที่ พระเทพเวทีกล่าวว่า การศึกษาเพื่ออิสรภาพจากสิ่งแวดล้อม เป็นภารกิจของสังคมที่จะต้องทําสืบทอดกัน เรื่อยไประหว่างคนต่างรุ่นแต่การศึกษาเพื่ออิสรภาพภายในของจิตใจ เป็นภารกิจที่แต่ละบุคคลจะทําให้สำเร็จได้ภายในชีวิตอันสั้นของตน การศึกษาเพื่ออิสรภาพภายนอก เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มีรายละเอียดและวิธีการแตกต่างกันออกไปตามปัจจัยแวดล้อม แต่การศึกษาเพื่ออิสรภาพภายในคน เป็นสิ่งยืนตัวแน่นอน เพราะเกี่ยวกับธรรมชาติภายในของบุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นภาวะที่ยืนตัว การศึกษาเพื่ออิสรภาพ

ภายในนี้ ทำให้อิสรภาพภายนอกเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และทำให้ชีวิตเข้าถึงจุดหมายคือความเป็นอยู่อย่างดีที่สุดได้จริง จึงเรียกว่าการศึกษาที่แท้ ระบบการศึกษาใดก็ตามที่ขาดการศึกษาเพื่ออิสรภาพภายใน เช่นนี้จะเรียกว่าเป็นระบบการศึกษาที่สมบูรณ์ไม่ได้⁴²

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การศึกษาก็คือ การพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์⁴³ และ การศึกษามีหน้าที่หลัก 2 ประการคือ

1. หน้าที่ถ่ายทอดศิลปวิทยา หมายถึงการถ่ายทอด รักษา ส่งเสริม เพิ่มพูน วิชาการและวิชาชีพ ตลอดจนสืบทอดมรดกวัฒนธรรมทางวิชาการของมนุษย์ ซึ่งเป็นภารกิจระยะสั้นในชีวิตของแต่ละบุคคลและระยะยาวคือ การสืบทอดอารยธรรมของมนุษย์ชาติทั้งหมด โดยมีหลักการพื้นฐานว่า จะต้องให้มีความรู้จริงและรู้ยิ่งขึ้นไป ขึ้นต่อไปก็คือทำได้จริงและสร้างความ เป็นเลิศ กล่าวคือถ้าเป็นผู้สอนต้องถ่ายทอดให้ผู้เรียนได้รู้จริง และผู้เรียนก็มีความใฝ่รู้ในการที่จะศึกษาให้มีความรู้จริงในวิชาการและวิชาชีพนั้นๆ และให้รู้ยิ่งขึ้นคือต้องมีการเพิ่มพูนแสวงหา ความรู้ ทำให้วิชาการเจริญก้าวหน้ากว่าคนรุ่นก่อนๆ นอกจากนั้น เพื่อให้ทำได้จริงคือสามารถนำไปประกอบอาชีพได้จนถึงขั้นมีความ เป็นเลิศในวิชาการทั้งด้านความรู้ และการประกอบวิชาชีพนั้น มีความ เป็นเลิศในสติปัญญา ความสามารถในการปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

2. หน้าที่ในการชี้แนะให้รู้จักการดำเนินชีวิตที่ถึงงามถูกต้องและการฝึกฝนพัฒนา จนถึงความสมบูรณ์ ซึ่งถือ เป็นเนื้อแท้ของการศึกษา⁴⁴

ในด้านความมุ่งหมายของการศึกษานั้นพระ เทพ เวทีแยกประเด็นไว้หลายแง่ดังนี้

⁴² พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525), หน้า 20-21.

⁴³ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 70.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ความมุ่งหมายที่ว่าโดยประโยชน์ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี ความมุ่งหมายในแง่นี้ หมายถึงประโยชน์ที่เป็นจุดหมายชีวิต ซึ่งเป็นผลของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องมี 2 ชุคว ละ 2 ระดับคือ

1. ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต 3 อย่างตามแนวตั้ง เป็นจุดหมายที่แต่ละชีวิตควรเข้าถึงและสร้างขึ้น แต่ละชีวิตอาจจะเข้าถึงได้ไม่เท่ากัน แต่ทุกชีวิตควรมีให้ครบทุกระดับคือ

ก. ประโยชน์บัดนี้ (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) คือประโยชน์ที่เห็นกันได้เฉพาะหน้า ในปัจจุบันได้แก่ ทรัพย์สิน เกียรติยศ หรือฐานะในสังคม ไมตรีหรือมิตร บริวารและชีวิตครอบครัวที่เป็นสุข โดยทำให้เกิดมีขึ้นได้ด้วยความเพียรพยายามและสติปัญญาของตนในทางชอบธรรม ซึ่งในการนี้ต้องอาศัยการศึกษา ในด้านการถ่ายทอดศิลปวิทยาหรือวิชาการและวิชาชีพต่างๆ ⁴⁵

ข. ประโยชน์เบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) เป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิตด้านใน ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองอย่างลึกซึ้ง มีความเจริญงอกงามทางจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยคุณธรรม ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม มีความมั่นใจในความมีชีวิตที่ดีของตน ไม่หวั่นกลัวต่อความตายและปรโลก เป็นประโยชน์ที่เกี่ยวกับคุณธรรมภายในจิตใจและความประพฤติที่ชอบธรรม ซึ่งเกี่ยวกับหน้าที่การศึกษาข้อที่แนะวิธีดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและพัฒนาตนให้ เป็นคนที่สมบูรณ์

ค. ประโยชน์สูงสุด (ปรมัตถะ) หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน สามารถแก้ปัญหาในจิตใจได้สิ้นเชิง ไม่ยึดมั่นถือมั่นปราศจากกิเลส หน้าที่ของการศึกษาในข้อนี้ก็คือนำที่ประการที่ 2 ในระดับของการศึกษาที่เป็นการพัฒนาปัญญาอย่างสูงสุด

2. ประโยชน์หรือจุดหมายของชีวิต 3 อย่างตามแนวราบ เป็นการศึกษาเพื่อแผ่ขยายหรือกระจายประโยชน์ออกไปได้อย่างกว้างขวางทั่วไปทั้งหมด

⁴⁵ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 109-137.

ก. ประโยชน์ตน (อัตตัตถะ) คือ การบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตตนได้แก่ประโยชน์ 3 อย่างตามแนวทางที่ได้กล่าวไปแล้ว

ข. ประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) คือการช่วยเหลือสนับสนุนให้ผู้อื่นบรรลุจุดหมายแห่งชีวิต 3 อย่างที่กล่าวไปแล้ว โดยการทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร

ค. ประโยชน์ทั้ง 3 ฝ่าย หรือประโยชน์ร่วมกัน (อุภยัตถะ) คือการสร้างสรรค้ปัจจัยที่อ่านวยให้ทุกคนทุกฝ่ายทั้งสังคมบรรลุจุดหมายแห่งชีวิต 3 อย่างที่กล่าวไปแล้วโดยทั่วกัน ⁴⁶

ความมุ่งหมายที่ว่าโดยตัวจุดหมายนั่นเอง

ตัวจุดหมายของการศึกษาคืออิสรภาพ หรือความหลุดพ้น (วิมุตติ) เป็นภาวะที่พ้นจากความบีบคั้น บังคับ จำกัด ผูกมัดขัดข้อง ปราศจากข้อบกพร่อง ไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งอื่นหรือใครอื่น มีความเป็นไทแก่ตัว ซึ่งพร้อมที่จะทำ (และไม่ทำ) การใดๆ ได้ตามความต้องการหรือเห็นสมควร และอิสรภาพนั้นสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากการพัฒนา 4 ด้านหรือ 4 ระดับ ซึ่งตรงกับการพัฒนาทั้ง 4 ด้านที่กล่าวไปแล้วคือ

1. อิสรภาพทางกาย หรืออิสรภาพพื้นฐานของชีวิต คือความปลอดภัยจากการบีบคั้นเบียดเบียนในทางธรรมชาติ และภัยจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น มลภาวะในสภาพแวดล้อมและรู้จักใช้เทคโนโลยีให้เป็นประโยชน์

2. อิสรภาพทางสังคม หรือเกี่ยวกับศีล คือความปลอดภัยพ้นจากการบีบคั้นเบียดเบียนกันระหว่างมนุษย์ มีสัมมาชีพ ดำรงชีวิตกันอย่างเป็นสุข พึ่งตนได้ หลุดพ้นจากความบีบคั้นในการใช้สติปัญญา มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

⁴⁶ พระราชวรเมธี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 111-112.

3. อิสรภาพทางจิตใจ มีจิตใจที่มีคุณธรรม มีความเข้มแข็ง มั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่มี ความเศร้าโศก ปราศจากกิเลส ความเศร้าหมอง มีแต่ความสุข ร่าเริงเบิกบาน

4. อิสรภาพทางปัญญา คือภาวะที่มีการรับรู้ถูกต้องตาม เป็นจริงไม่ เอนเอียง ด้วยอคติ รู้จักคิด คิดเองเป็น รู้จักคิดแก้ปัญหา รู้จักวิธีที่จะทำการต่างๆ ให้สำเร็จผล มีความคิด วิจัยและวางแผนที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นทาสของกิเลส มีปัญญาที่บริสุทธิ์ รู้แจ้งสัจธรรมถึงขั้นหลุดพ้น จากความทุกข์ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับอิสรภาพทางจิตใจ ⁴⁷

ถ้ากล่าวโดยสรุป อิสรภาพ 4 ด้านนี้จะแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ อิสรภาพด้านนอก กับอิสรภาพด้านในหรือภายใน และอิสรภาพภายนอกและภายในนี้มีความสัมพันธ์กัน ถ้าอิสรภาพ ภายนอกไม่ดีก็มีผลต่ออิสรภาพภายใน และในขณะเดียวกันถ้าอิสรภาพภายในไม่ดีก็มีผลต่ออิสรภาพ ภายนอกเช่นกัน ดังนั้นอิสรภาพและสันติสุขทั้งภายนอกและภายในหรือ เรื่องด้านในกับด้านนอกนี้ จึงสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและจะต้อง เข้าใจทั้ง 2 ด้าน

ความมุ่งหมายว่าโดยคุณสมบัตินของผู้ได้รับการศึกษา

1. ใบแจ้งผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา คือมองใบแจ้งที่ว่าการศึกษาเป็นการพัฒนาให้มีความ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ หรือความมุ่งหมายของการศึกษาก็คือ ทำให้คนเป็นผู้ได้รับการพัฒนาแล้วทั้ง 4 ด้าน เรียกคนที่ได้รับการพัฒนาแล้วนี้ว่า ภาวิตัตตะ คนที่ได้รับการศึกษาทั้ง 4 ด้านได้แก่

ก) ภาวิตกาย แปลว่ามีกายที่เจริญแล้วหรือพัฒนาแล้ว มีความสัมพันธ์กับสภาพ แวดล้อมทางกายภาพได้อย่างดี และได้ผลดี มีความสมบูรณ์ของชีวิตในด้านกาย

ข) ภาวิตศีล แปลว่ามีศีลที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนา แล้ว ดำรงตนอยู่ในวินัย มีศีลธรรม มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์ และก่อสันติสุข

⁴⁷ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 113-114.

ค) ภาวิตจิต แปลว่ามีจิตใจที่เจริญแล้วหรือพัฒนาแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิตและสุขภาพจิต

ง) ภาวิตปัญญา แปลว่ามีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว มีปัญญาที่เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามที่มันเป็น มีความคิดวินิจฉัยการต่างๆ ด้วยปัญญาวริสุทธิ์ ปราศจากอคติและแรงจูงใจเคลือบแฝงรู้เท่าทันสิ่งที่ เป็นอยู่ เป็นไปจนมีความอิสระโดยสมบูรณ์ ⁴⁸

2. วินแห่งลักษณะของการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิตที่สัมพันธ์กับประโยชน์ที่ชีวิตควร จะเข้าถึง โดยยึดคุณสมบัติของผู้มีการศึกษา หรือพัฒนาตนโดยสมบูรณ์แล้ว 2 ประการตามหลัก พุทธศาสนา คือ

ก) อึดอัดคุณสมบัติ (อึดอัดหิตสมบัติ) ความถึงพร้อมหรือสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ตน คำว่าประโยชน์ในที่นี้ มิใช่มุ่งที่ผลประโยชน์หรือลาภ ยศ อำนาจ สุขสรรเสริญ การวินิจฉัยว่าสิ่งใด จะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตหรือไม่ ก็ต้องดูที่ความสัมพันธ์ซึ่งจะมาช่วย เสริมตัวประโยชน์ที่แท้จริง ของชีวิตนั้นคือ ความเจริญงอกงามของชีวิตซึ่งช่วยให้ชีวิต เข้าถึงสันติสุขและอิสรภาพได้แก่ ความ เจริญงอกงามแห่งปัญญาและคุณสมบัติต่างๆ ของตัวชีวิตเอง ซึ่งจะนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดีที่ตน เองได้ เป็นที่พึงของตนได้ทุกๆ ด้านด้วยการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ปัญญาที่พัฒนาแล้ว และมีพัฒนา การด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องอยู่ด้วยกันกับการพัฒนาปัญญา

ข) ปรารถนปฏิบัติ (ปรารถนปฏิบัติ) การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น เมื่อพัฒนาชีวิตให้ บรรลุประโยชน์ตนโดยสมบูรณ์มากขึ้นเท่าใด ก็จะยิ่งนำไปเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ เป็นอย่างคืบมากขึ้น เท่านั้น ทำให้เขาประสบความเจริญงอกงามมีชีวิตที่พัฒนาด้วยปัญญา และพัฒนาการด้านอื่นๆ ช่วยทำให้ เขาพึ่งตนเองได้ คุณสมบัติที่สำคัญในการที่ทำให้เกิดแรงจูงใจที่จะปฏิบัติหน้าที่นี้คือกรุณา มีความรัก

⁴⁸ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 116.

เพื่อนมนุษย์ เพื่อนร่วมโลก และเพื่อนร่วมสังสารวัฏ ไม่นิ่งเฉย เมื่อเห็นผู้อื่นมีความทุกข์ลำบากหรือขาดตกบกพร่อง แต่จะช่วยเหลือให้เขาพ้นจากภาวะดังกล่าว ⁴⁹

3. วินแห่งคุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษาคือคุณธรรมที่จะทำให้ผู้นั้นมีลักษณะการดำเนินชีวิตอย่างที่กล่าวมาในข้อ 2

ก) ปัญญา (รู้) เป็นองค์ธรรมแกนของอัตตัตถสมมัตติ คือความสมบูรณ์พร้อมแห่งประโยชน์ตน หรือความเจริญงอกงามของชีวิตที่พัฒนาสมบูรณ์จนเป็นอยู่ได้ด้วยดีสามารถใช้อุณหสมมัตติอื่นๆ ของชีวิตที่พัฒนาพ่วงตามกันมา ให้เป็นประโยชน์ได้อย่างเต็มที่จนเป็น อัตตนาถะ คือ พึ่งตนเองได้ มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ปัญญาเจริญขึ้นพร้อมกับความสุญลันของอวิชชา และทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย

ข) กรุณา (รัก) เป็นองค์ธรรมแกนของปรัตถปฏิบัติ คือการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือการช่วยคนอื่นให้พัฒนาชีวิตของเขา เป็นคุณสมบัตินี้ทำให้ โลกนาถะหรือปรนาถะ ซึ่งช่วยให้คนอื่นพัฒนาตนเองจนเป็นอัตตนาถะ กรุณาเจริญขึ้นมาพร้อมกับการพัฒนาปัญญาอย่างถูกต้อง เข้าทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจในการกระทำมากขึ้น แทนที่ตัณหา ทำให้ตัณหาหมดไป กรุณาเป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติต่อบุคคลหรือสัตว์อื่น แต่ถ้าเป็นการปฏิบัติต่องานหรือสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ คุณธรรมนี้คือ ฉันทะ หรือธรรมฉันทะ ⁵⁰

พิจารณาจากแนวคิดของพระ เทพ เวทีดังกล่าวอาจจะแยกประเด็นสำคัญในความหมายของการศึกษาได้ดังนี้คือ

1. จุดหมายของการศึกษาเป็นอันเดียวกับจุดหมายชีวิต

⁴⁹ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 117-118.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

2. จุดหมายของชีวิตคือความเป็นอยู่อย่างดีที่สุดหรือการมีอิสรภาพ
3. การศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้คนแก้ปัญหาในชีวิตได้ด้วยปัญญา สามารถเข้าถึงอิสรภาพภายนอกและภายใน
4. อิสรภาพภายนอกคือความหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของสิ่งแวดล้อม และมีความเป็นใหญ่ในตัวเอง ด้วยการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมบ้าง รู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตัวบ้าง
5. อิสรภาพภายในคือจิตหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสหรืออิสรภาพทางจิตใจ (วิมุตติ)

สรุปได้ว่า การศึกษาเป็นกระบวนการสร้างปัญญาเพื่อช่วยในการดำรงชีวิตและนำไปสู่ความมีอิสรภาพ

จากความหมายนี้แสดงให้เห็นว่าพระเทพเวที มองเห็นความสำคัญของการศึกษาและความเกี่ยวข้องระหว่างการศึกษาชีวิตมากที่สุด การที่ชีวิตจะบรรลุอิสรภาพได้นั้นต้องมีปัญญาและสิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดปัญญานั้นคือการศึกษา

เมื่อจุดหมายของชีวิตคือการมีอิสรภาพ อันประกอบด้วยอิสรภาพภายนอกและภายใน ดังนั้นจุดหมายของการศึกษา ซึ่งทำให้เกิดปัญญานั้น จึงต้องเป็นปัญหาที่ทำให้ชีวิตมีอิสรภาพ หรือกล่าวได้ว่าการศึกษานั้นต้องทำให้คนเกิดปัญญา ที่พัฒนาพร้อมไปด้วยกันกับพัฒนาการด้านอื่น จนกระทั่งถึงขั้นมีพัฒนาการครบทั้ง 4 ด้าน คือทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจ และปัญญา ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของการศึกษาตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ตามที่พระเทพเวทีได้พิจารณาแยกแยะไว้ดังที่กล่าวไปแล้ว

จะเห็นว่าความหมายของการศึกษาตามแนวนี้ เป็นนิยามความหมายการศึกษาที่สมบูรณ์อันหนึ่ง กล่าวคือ ทำให้มองเห็นความสำคัญของการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ความสำคัญของการศึกษากับปัญญา มองเห็นความเกี่ยวข้องระหว่างปรัชญาชีวิตกับปรัชญาการศึกษาอันจะทำให้เข้าใจบทบาท หน้าที่ของการศึกษา มองเห็นแนวทางในการจัดดำเนินการทางการศึกษาชัดเจนขึ้น

นอกจากนั้นความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษาดังกล่าวนี้ ยังครอบคลุมทั้งความสุขของบุคคลและสังคมควบคู่กันไป แสดงให้เห็นว่าการศึกษานั้นต้องทำให้มนุษย์เกิดสันติภาพทั้งในส่วนตัวและส่วนรวม การศึกษามีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ที่เป็นประโยชน์ อันจะก่อให้เกิดอิสรภาพภายนอกอันได้แก่ ความรู้ในการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิตในสังคมการดำรงอยู่ด้วยดีในโลกโดยเฉพาะในระบบนิเวศและด้านอิสรภาพใน ได้แก่ การอบรมปลูกฝังคุณธรรมด้านจิตใจ พร้อมทั้งการพัฒนาปัญญาจนถึงขั้นที่รู้เท่าทันสังขารแห่งโลกและชีวิต

อย่างไรก็ตามจุดหมายของการศึกษาตามแนวคิดนี้ ก็คือจุดหมายของชีวิตตามหลักพุทธศาสนา อาจทำให้มองเห็นว่า การศึกษาตามแนวนี้มีความเป็นจิตนิยมมากเกินไปทำให้มองการศึกษาแคบไปเพราะไปยึดมั่น แต่ในหลักพุทธปรัชญา และบางสิ่งเป็นนามธรรมไม่สามารถสัมผัสได้ปฏิบัติได้ยาก

แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้ง จะเห็นว่าการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม ตามที่พระพุทธเวทีกล่าวไว้ นั้น เป็นลักษณะปัญหานิยม กล่าวคือการศึกษาต้องทำให้เกิดปัญหาพิจารณาสิ่งต่างๆ ให้ถูกต้องตาม เป็นจริงของสภาพสิ่งต่างๆ ทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมซึ่งจำเป็นสำหรับการที่จะดำเนินชีวิตและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้ถูกต้องในทางที่จะแก้ปัญหาและทำให้เกิดผลแก่ชีวิตและสังคมได้อย่างแท้จริง และเป็นการกล่าวถึงจุดหมายไว้ให้ครบทุกชั้นจนถึงขั้นสูงสุด เมื่อมนุษย์ทำได้เท่าใดก็จะได้ผลดีเท่านั้น

ข. ผู้สอน

ผู้สอนหรือครู เป็นองค์ประกอบด้านบุคคลที่สำคัญในกระบวนการให้การศึกษาที่จัดขึ้นเป็นรูปแบบมีระเบียบแบบแผน เช่น สถาบันการศึกษา โรงเรียน มหาวิทยาลัย ฯลฯ พระเทพเวทีกล่าวว่า "ครูเป็นสื่อชักนำหรือเหนี่ยวนำการศึกษาให้แก่มนุษย์"⁵¹ ครูมีหน้าที่เพื่อจะทำปัญหาหรือการศึกษาที่แท้จริงให้เกิดขึ้น โดยมีหน้าที่หลัก 2 ประการคือ

⁵¹ พระราชวรมณี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, หน้า 130.

1. ศิลปทายกหรือศิลปทายก หมายถึง ผู้ให้ศิลปวิทยาหรือผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยาหน้าที่ในข้อนี้คือ เป็นผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยาการแก่ศิษย์ สอนให้ศิษย์รู้อะไร ทำได้จริง นำไปประกอบอาชีพได้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่การดำเนินชีวิต ฟังตนเองได้ และเป็นประโยชน์แก่สังคม ความรู้ที่ถ่ายทอดนี้มีทั้งความรู้ในวิชาการต่างๆ และวิชาชีพ และในส่วนตัวครูเองจะต้องมีความถนัด และมีหน้าที่ในการค้นคว้าแสวงหา เพิ่มพูนความรู้ ความสามารถในสาขาวิชาที่ตนมีความชำนาญพิเศษ ให้ลึกซึ้งกว้างขวาง เพื่อช่วยสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมและทางปัญญาของมนุษยชาติอันเป็นประโยชน์แก่รุ่นต่อไป

2. กัลยาณมิตร แปลว่า เพื่อนที่ดีหรือเพื่อนแท้ หน้าที่ของครูในข้อนี้ได้แก่การเป็นผู้ชี้แนะให้ศิษย์หรือผู้รับการศึกษา (หรือรับการอบรมสั่งสอน) รู้จักคิด รู้จักมองความหมายและตีค่าสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง มองด้วยปัญญา มีชีวิตด้วยวิชาและดีความ รู้จักแสดงออกอย่างมีเหตุผล รู้จักมีความรับผิดชอบในการสร้างสังคมธรรมให้ดีขึ้นในตน รู้จักการดำเนินชีวิตที่ดีงาม และฝึกฝนพัฒนาตนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กล่าวโดยสรุปก็คือ ชี้แนะให้ศิษย์มีปัญญาและคุณธรรม ^{๑๒}

พระเทพเวทีได้ให้แนวทางในการที่จะเป็นครูหรือผู้สอน ผู้ให้การศึกษาที่ดีว่าพึงประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักปฏิบัติทางพุทธศาสนา ดังนี้

1. เป็นกัลยาณมิตร คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตรหรือกัลยาณมิตรธรรม 7 ประการดังนี้

ก) ปิโย น่ารัก คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจ ผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

ข) ครู น่าเคารพ คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

^{๑๒} พระราชวรมณี, ธรรมบัญญัติ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 61-64.

ค) ภาวนีโย ปาเจริญฺจ คือ มีความรู้จริงทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝน ปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและรำลึกถึงด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจและภาคภูมิใจ

ง) วัตตา รู้จักทุกข์ให้ได้ผล คือ รู้จักแจ้งให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

จ) วาณิกขโม อตทนตอถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จักจิก ตลอดจนคำสว่างเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อตทนฟังได้ ไม่เขินหน่ายไม่เสียอารมณ์ และพร้อมที่จะแก้ไขปรับปรุงตน

ฉ) คัมภีริยจะ กะถัง ภัตตา แกล้งเรื่องเล่าสัปดาห์ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ ยุ่งยากสัปดาห์ให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่สัปดาห์ยังขึ้นไป

ช) โน จัฎฐาเน นิโยชะเย โฉนชักน่านอรุณ คือ ไม่ชักงูไปในทางที่เสื่อม เสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร ^{๑๓}

2. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรมที่เรียกว่าธรรม เทศกธรรม 5 ประการคือ

ก) อนุพุทธิกถา สอนให้เป็นขั้นตอนถูกลำดับ คือแสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาตาม ลำดับความง่ายยากลุ่มลึกมีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

ข) ปริยายทสสาวิ จีบุตสาคัยมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือชี้แจงยกเหตุผลมา แสดงให้เข้าใจชัดเจนแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยกเยื้องไปต่างๆ ำห้มองเห็นกระจ่างตาม แนวเหตุผล

ค) อนุทยตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือสอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ เป็นประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

ง) อนามิสันตร ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามิใช่มุ่งที่ตนจะได้ ลาภสินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน

^{๑๓} พระราชวรมณี, ธรรมนยชัยวัด, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 62.

จ) อนุพัทธ์จ้ วางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น ^{๖๔}

3. คำเป็นสลาครูทั้งสี่ ครูที่สามารถมีสลาของนักสอนดังนี้

ก) สันทัสสนา ชี้ให้ชัด จะสอนอะไร ก็ชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะอธิบายให้ ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังจูงมือไปเห็นกับตา

ข) สมาทปนา ชวนให้ปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรทำ ก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และชวนสั่งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อยากรลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

ค) สมุตเตชนา เร้าให้กล้า คือ ปลุกใจให้ศึกศึกเกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำสำเร็จ ไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย หรือยากลำบาก

ง) สัมปหังสนา ปลุกให้รำเริง คือ ท้าบรรยายภาศาให้สนุก สดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังเข้มแข็งมีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ

สรุปเป็นคำสั้นๆ ให้จำได้ง่ายว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่กล้า ร่าเริง ^{๖๕}

4. มีหลักตรวจสอบสาม ครูอาจตรวจสอบตนเองด้วยลักษณะการสอนของพระบรมครู หรือพระพุทธรเจ้า 3 ประการคือ

1) สอนด้วยความรู้จริง รู้จริงทำได้จริงจึงสอนเขา

2) สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง

3) สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้นๆ เช่น ให้เข้าใจ ได้จริง เห็นความจริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง เป็นต้น ^{๖๖}

^{๖๔} พระราชวรมณี, ธรรมบัญญัติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 63.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

5. ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์ คือ ปฏิบัติต่อศิษย์ โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรม เสมือนเป็น
ทิส เบื้องขวา ดังนี้

- ก) แนะนำฝึกอบรมให้เป็นคนดี
- ข) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- ค) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
- ง) ส่งเสริมยกย่องความดีงามความสามารถที่ปรากฏ
- จ) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ คือ สอนฝึกให้สามารถใช้วิชาเลี้ยงชีพและรู้จัก ^{๕๗}

ดำรงรักษาตน ดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี คุ้มครองตนได้ ตลอดจนเมื่อศิษย์ไปทำมาหากินที่อื่นแล้ว
ยังช่วยแนะนำแก่ผู้อื่นให้เกิดความ เชื่อถือ ไปหาศิษย์นั้น

นอกจากนั้นพระ เทพ เวทีได้ประยุกต์แนวคิดทางพุทธศาสนา เกี่ยวกับลักษณะของพระพุทธ
เจ้า ซึ่งถือว่าเป็นพระบรมครู ทรงมีพระปัญญาคู่เกี่ยวกับงานสอนดังตัวอย่างคุณสมบัตินี้สำคัญ
ส่วนหนึ่ง ได้แก่ ทศพลญาณ อันเป็นกำลังของพระศกาคตที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท
ประกาศพระศาสนาให้มั่นคง พระเทพ เวทีได้ตีความหมายทศพลญาณ * จากพุทธคุณแท้ และนำมา
เปรียบเทียบขยายความ เพื่อให้ผู้สอนทั่วไปนำไปปฏิบัติในระดับของคนทั่วไป ดังนี้

1. มีความรู้ ความ เข้าใจในเนื้อหาและขอบ เขตของกฎเกณฑ์และหลักการต่างๆ ที่
เกี่ยวข้องและที่จะนำมาใช้ในการสอนอย่างชัดเจน ตลอดจนรู้ขีดขั้นความสามารถของบุคคลที่มี
พัฒนาการอยู่ในระดับต่างๆ
2. มีความรู้ ความ เข้าใจในกระบวนการพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์เป็นอย่างดี
3. รู้วิธีการและกลวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมายที่ต้องการ
4. มีความรู้ในวิชาสรีรวิทยาและจิตวิทยาอย่างน้อยให้ทราบองค์ประกอบต่างๆ และ
การปฏิบัติหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้น ในกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล และถ้าเป็นไปได้

^{๕๗} พระราชวรมณี, ธรรมบัญญัติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป
จำกัด, 2530), หน้า 64.

* คำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

ควรมีความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อรู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลายและมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น อันจะเป็นเครื่องเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

5. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านความโน้มเอียง แนวความสนใจและความถนัดโดยธรรมชาติ
6. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านระดับสติปัญญา ความสามารถ พัฒนาการด้านต่างๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้
7. รู้ปัจจัยต่างๆ ที่จะ เป็นอุปสรรคถ่วงหรือส่งเสริมเพิ่มพูนผลสำเร็จของการเรียนรู้และการฝึกอบรมในระดับต่างๆ กับรู้จักใช้เทคนิคต่างๆ เข้าแก้ไขหรือส่งเสริมการเรียนรู้อุปสรรค การฝึกอบรม ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี
8. รู้ประวัติพื้นเพเดิม และประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียน
9. พิจารณาสังเกตดูผู้เรียนในขณะที่ เขามีบทบาทอยู่ในกลุ่มชนหรือในชีวิตจริงภายในกลุ่มชนหรือสังคม สามารถรู้เท่าทันและเข้าใจพฤติกรรมต่างๆ ที่เขาแสดงออกในขณะที่นั้นว่า เป็นผู้มีปัญหา หรือไม่อย่างไร มองเห็นสาเหตุแห่งปัญหานั้นและพร้อมที่จะเข้าช่วยเหลือ แก้ไขได้ทันที
10. รู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง และแน่ใจว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายนั้น คืออะไร เป็นอย่างไร และตนเองสามารถกระทำผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้จริงด้วย ^{๖๘}

แนวคิดเกี่ยวกับครูหรือผู้สอนตามที่กล่าวไปนั้น เป็นลักษณะครูที่สมบูรณ์แบบตามอุดมคติทางพุทธศาสนา คือ เป็นผู้ที่ประกอบด้วยวิชาความรู้ทั้งวิชาการทั่วไป ความรู้รอบตัวและความรู้เฉพาะอย่าง ตามความสามารถ ความถนัดของตนและต้องสามารถถ่ายทอดปลูกฝัง ปัญหา ความรู้ ให้ศิษย์หรือผู้เรียนได้เป็นอย่างดี และนอกจากนั้นครูยังต้องมีปัญหาความคิดที่ถูกต้อง มีคุณธรรม จริยธรรม มีความประพฤติเป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ได้และต้องสามารถทำให้ศิษย์มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ด้วย ซึ่งลักษณะและคุณสมบัติดังกล่าวนี้สอดคล้องกับความมุ่งหมายของการศึกษาดังที่กล่าวไปแล้ว

^{๖๘} พระราชวรมณี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 82-86.

สรุปได้ว่า ครูหรือผู้สอนตามแนวคิดนี้ก็คือ

1. มีความรู้กว้างขวาง ทั้งด้านวิชาการทั่วไป และความรู้หรือทักษะความถนัด ความชำนาญเฉพาะด้าน
2. มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์หรือผู้เรียน เพื่อให้มีพัฒนาทางกายและสังคม
3. มีปัญหา ความคิดที่ถูกต้อง
4. มีความสามารถสอนให้ศิษย์ เป็นผู้ที่มีปัญหา ความคิดที่ถูกต้องหรือมีพัฒนาการทางปัญญา
5. มีคุณธรรมและจริยธรรม มีความประพฤติที่เป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ได้
6. สามารถปลูกฝังให้ศิษย์ เป็นผู้ที่มีคุณธรรมและจริยธรรม หรือมีพัฒนาการทางจิตใจ

หากพิจารณาจากแนวคิดที่รวบรวมมาตอนแรกนั้น จะเห็นว่าอยู่ในประเด็นที่สรุปมาทั้งหมด เริ่มแต่หน้าที่ของครู 2 ประการอันได้แก่ การถ่ายทอดศิลปวิทยาให้แก่ศิษย์และการเป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะให้ศิษย์รู้จักคิดและปฏิบัติตนในทางที่ถูกต้อง

ประเด็นต่อไปก็คือ คุณสมบัติและแนวทางในการประพฤติของครูตามหลักพุทธศาสนา ได้แก่ ความเป็นกัลยาณมิตร ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้ คาเป็นสลาครูทั้งสี่ ทำหน้าที่ครูต่อศิษย์และตีความลักษณะของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบรมครูแห่งพุทธศาสนา

ครูหรือผู้สอนตามอุดมคติทางพุทธศาสนานั้น มีลักษณะคล้ายกับครูของไทยในอดีตสมัยโบราณ ซึ่งมีการเรียนการสอนในวัด ครูคือพระ แต่เมื่อรูปแบบการจัดการศึกษาเปลี่ยนไป สภาพเศรษฐกิจและสังคม เปลี่ยนแปลงไป ดูเหมือนว่าสถานภาพของครูก็เปลี่ยนแปลงไป และถ้าหากจะตั้งสถานภาพของครูโดยคาเป็นตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ก็จะมีลักษณะคล้ายครูในสมัยโบราณ แต่ถ้าพิจารณาในรายละเอียดจากการรวมแนวคิดของพระ เทพ เวที เกี่ยวกับครูที่ยกมานั้น จะเห็นว่ามียรายละเอียดที่ทำให้เห็นว่า บทบาทของครูตามอุดมคติทางพุทธศาสนาที่แท้จริงนั้น ไม่ใช่เพียงทำการปลูกฝังด้านคุณธรรมเท่านั้น แต่มีความรอบรู้หลายอย่าง อีกทั้งรู้จักวิทยาการเรียนการสอน ต้องนำหลักจิตวิทยาเข้าอยู่เสมอ ประการสำคัญคือมีปัญญาความคิดที่ถูกต้องหรือกล่าวได้ว่า ตัวครูนั้นก็ได้รับการพัฒนาครูทั้ง 4 ด้านมาก่อน ถ้าสามารถปรับเปลี่ยนให้ครูมีลักษณะดังกล่าว

ได้ ก็จะทำให้สถานภาพของครูดีขึ้น และมีความสมบูรณ์คงที่ ถึงแม้ว่าสภาพสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม และรูปแบบการจัดการศึกษาในปัจจุบันนั้น น่าที่จะหล่อหลอมลักษณะครูหรือผู้สอนให้ เป็นไปตามที่พึงประสงค์ได้ เนื่องจากมีสถาบันหรือผู้รับผิดชอบในการผลิตครูโดยเฉพาะ แต่เท่าที่ผ่านมานั้นสถาบันดังกล่าว มิได้มีโอกาสมากนักในการผลิตครูในอุดมคติ ซึ่งอาจจะไม่ต้องถึงขั้น สมบูรณ์แบบตามหลักพุทธศาสนาหรือเพียงแต่ใกล้เคียง ทั้งนี้เพราะประการแรก ไม่มีโอกาส คัดเลือกผู้ที่ จะเข้ามาเป็นครู ประการหลังคือ การจัดการศึกษาไทยยังต้องสนองนโยบายทางการ เมือง โดยมุ่งด้านปริมาณการผลิตครูมากกว่าการพัฒนาคุณภาพครู

กล่าวได้ว่า ครูตามแนวคิดของพระ เทพ เวที เป็นลักษณะของครูในอุดมคติทางพุทธ ศาสนา เป็นครูสมบูรณ์แบบ มีลักษณะการผสมผสานระหว่างลักษณะของครูไทยในอดีตกับครูสมัย ใหม่ตามแนวตะวันตก กล่าวคือ ก่อนที่ประเทศไทยจะมีการจัดการศึกษาแผนใหม่ ครูในสมัยนั้นมุ่ง แต่การสอนวิชาทางธรรม เน้นการอบรมด้านจิตใจให้เป็นคนดีมีศีลธรรม การสอนส่วนใหญ่ใช้การ ทูต ส่วนครูสมัยใหม่ มุ่งสอนแต่วิชาการ ความรู้ทางโลก เพื่อให้ผู้เรียนนำไปประกอบอาชีพให้มี ความฉลาด ทันโลก สนใจในเรื่องการอบรมด้านจิตใจ ศีลธรรมจรรยาบ่อย นอกจากนั้นยังมี การใช้สื่อประกอบการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียน เรียนรู้วิชาการได้ดีขึ้น แต่ดูเหมือนว่าจะทำ ให้ผู้สอนกับผู้เรียน มีความสัมพันธ์กันน้อยลง ทั้งที่ครูส่วนมากได้เรียนจิตวิทยาการศึกษามาแล้วก็ ตาม แต่ครูตามอุดมคติทางพุทธศาสนาได้รวมลักษณะทั้ง 2 แบบเข้าด้วยกัน และยังมีภาระนำจิต วิทยามาใช้ในการเรียนการสอนและสิ่งสำคัญคือ การสอนให้คนเกิดปัญญา ซึ่งนับว่าเป็นครูสมบูรณ์ แบบที่น่าจะใช้ได้กับทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร แต่ปัญหาสำคัญก็คือ ระบบ ที่มีอำนาจในเรื่องนี้สนใจ เรื่องดังกล่าวมาน้อยเพียงใด

ค. ผู้เรียน

พระ เทพ เวทีกล่าวว่าผู้เรียนที่ดีจะต้องมีลักษณะนิสัยหรือจิตสำนึกอยู่ในใจ 2 ประการ คือ 1. ความคิดหรือความรู้สึกของจิตใจที่มุ่งสู่เป้าหมาย 2. มองอะไรเป็นการเรียนรู้ไปหมด ^{๕๙}

^{๕๙} พระราชวรเมธี, พัฒนาตน (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, 2530), หน้า 24.

และความคิดที่มุ่งสู่เป้าหมายนี้ต้องประกอบด้วยปัญญา จึงจะทำให้การมองอะไร เป็นการเรียนรู้ที่
เกิดประโยชน์ที่จะนำมาใช้ปรับปรุงตนให้เกิดความดีงาม เกิดความสุข อย่างไรก็ตาม ลักษณะทั้ง 2
ประการนี้จะต้องมีให้ครบจึงจะเกิดผลดี

นอกจากจิตสำนึกในการศึกษาหรือในการปฏิบัติทางจิตสำนึกในการศึกษา ผู้เรียน
ควรรู้และปฏิบัติ เพื่อให้สัมฤทธิ์ผลตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา โดยยึดหลักทางพุทธศาสนาดังนี้คือ

1. ปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับคนที่ประสบความสำเร็จได้แก่

ก) จักร 4 มี 4 ข้อคือ

- 1) ปฏิรูปเทสวาสะ เลือกอยู่ถิ่นที่เหมาะสม คือเลือกหาถิ่นที่อยู่หรือแหล่ง
เล่าเรียนดำเนินชีวิตที่ดี ซึ่งมีบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกการศึกษาพัฒนาชีวิต การแสวง
ธรรมหาความรู้ การสร้างสรรค์ความดีงาม และความเจริญก้าวหน้า
- 2) สंपุริสุบัสสยะ เสาะเสวนาคณดี คือรู้จักเสวนาคบหาหรือร่วมหมู่กับ
บุคคลผู้รู้ ผู้ทรงคุณ และผู้ที่เกี่ยวเนื่องแสวงหาความรู้ ความก้าวหน้าทางอกงาม และความ
เจริญโดยธรรม
- 3) อัคคสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ถูกวิธี คือ ดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมและทาง
ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิตและการงานให้ตั้งงามแน่ชัด และนำตนไปถูกทางสู่จุดหมาย
แน่วแน่ มั่นคง ไม่พราสาราย ไม่ไกลเขินเข
- 4) ปุพเพทตปุญญา มิทนต์ได้เตรียมไว้ ทนต์ส่วนหนึ่งคือความมีสติปัญญา
ความถนัดและร่างกายดี เป็นต้น ที่เป็นพื้นมาแต่เดิม และอีกส่วนหนึ่งคือ อาศัยพื้นเดิมเท่าที่ตัวมีอยู่
รู้จักแก้ไข ปรับปรุงตน ศึกษาหาความรู้ สร้างเสริมคุณสมบัติความดีงาม ผูกผันความชำนาญชำนาญเตรียม
ไว้ก่อนแต่ต้น ซึ่งเมื่อมีเหตุต้องใช้ก็จะเป็นผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จ สามารถสร้างสรรค์
ประโยชน์สุข และก้าวสู่ความเจริญยิ่งๆ ขึ้น ^{๕๐}

^{๕๐} พระราชวรมณี, ธรรมบุญชีวิต (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด,
2530), หน้า 33-34.

ข) อิทธิบาท 4 คือ

- 1) ฉันทะ มีใจรัก คือ พอใจจะทำสิ่งนั้นและทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจหรืองานที่ทำ มีใช้สีกว่าทำพอให้เสร็จ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร
- 2) วิริยะ พากเพียรทำ คือ ขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดถอย
- 3) จิตตะ เอาจิตฝึกฝน คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจให้หุนหันเลื่อนลอย ใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อยๆ เสมอ
- 4) วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบท่อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องขัดข้อง ในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลองวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น ⁶¹

2. รู้หลักคุณภาพของการศึกษา คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ 2 ประการ ดังนี้

ก) องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ มีกัลยาณมิตร หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมโดยทั่วไปที่ดี ที่เกื้อกูล ซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ ด้วยการฟัง การสนทนา ปรึกษาซักถาม การอ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์

ข) องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น คือมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ⁶²

⁶¹ พระราชวรมณี, ธรรมบัญญัติ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, 2530), หน้า 65.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

3. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา โดยการปฏิบัติตามหลักคุณธรรม (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา 4 ประการ

ก) สัปปริสสังเสวะ เสวนาผู้รู้ คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชาคบหาท่านผู้รู้ ผู้ทรงคุณความดี มีภูมิธรรม ภูมิปัญญาน่านับถือ

ข) สัทธัมมัสสวนะ ฟังดูคำสอน คือ เอาใจใส่สดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือหรือสื่อมวลชน หังใจเล่าเรียนค้นคว้า หมั่นปรึกษาสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่จริงแท้

ค) โยนิโสมนสิการ คิดให้แยบคาย คือ รู้เห็น ได้อ่าน ได้ฟังสิ่งใดก็รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะ และสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่านั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดีข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

ง) ธรรมานธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติให้ถูกหลัก นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟังและครีตรองเห็นชัดแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติหรือลงมือทำ ให้ถูกต้องตามหลักความมุ่งหมาย ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น ^{๖๓}

4. ศึกษาให้เป็นพหูสูต คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็ทำตนให้เป็นพหูสูตในด้านการสร้างความรู้ ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครบ องค์คุณของพหูสูต (ผู้ได้เรียนมากหรือผู้คงแก่เรียน) 5 ประการ คือ

ก) พหูสูตา ฟังมาก คือ เล่าเรียน สดั่งฟัง รู้เห็น อ่าน สังสมความรู้ใน ด้านนั้นไว้ให้มากมายกว้างขวาง

^{๖๓} พระราชวรมณี, ธรรมบัญญัติ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, 2530), หน้า 65.

ข) ธตา ใจได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำเรื่องราวหรือเนื้อหาสาระไว้ได้แม่นยำ

ค) วจสา ปริจิตา คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่องจัดเจน ใครสอบถามก็พูดชี้แจงแถลงได้

ง) มนสาขุเปกขิตา เจนใจ คือ ใส่ใจนึกคิดจนเจนใจ นึกถึงครั้งใด ก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัดเจน มองเห็นโล่งตลอดไปทั้งเรื่อง

จ) ทัญญา สปฏิวิทธา ขบได้ด้วยทฤษฎี คือ เข้าใจความหมายและเหตุผลแจ่มแจ้งลึกซึ้ง รู้ที่ไปที่มา เหตุผล และความสัมพันธ์ของเนื้อความ และรายละเอียดต่างๆ ทั้งภายในเรื่องนั่นเอง และที่เกี่ยวโยงกับเรื่องอื่นๆ ในสาขาวิชาหรือทฤษฎีนั้นปรับปรุงตลอดสาย ⁶⁴

5. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์พึงแสดงคารวะตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิศหก ข้อที่ว่าด้วยทิศเบื้องขวา ดังนี้

ก) ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ

ข) เข้าไปหา เพื่อบารุง รับใช้ ปรีกษา ชักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น

ค) พึงด้วยดี พึงเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา

ง) ประณินับดี ช่วยบริการ

จ) เรียบศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือ เป็นกิจสำคัญ ⁶⁵

⁶⁴ พระราชวรมณี, ธรรมบัญญัติ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด, 2530), หน้า 67.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

ผู้ได้รับการศึกษาซึ่งมีคุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษาดังนี้

1. มองในแง่ผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนา คุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา ซึ่งพิจารณาตามความมุ่งหมายของการศึกษาที่ว่า ทำให้คนเป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้ว และได้รับการพัฒนาอย่างครบถ้วนรอบด้านทั้ง 4 ด้าน คนที่รับการพัฒนาแล้วทั้ง 4 ด้านเรียกว่า ภาวิตตะ แปลว่ามีคนที่ได้พัฒนาแล้ว ฝึกอบรมแล้วหรือได้พัฒนาแล้ว ดังได้กล่าวไว้ในตอนที่ว่าด้วยความมุ่งหมายของการศึกษาแยกเป็นแต่ละด้านตรงกับการพัฒนาที่กล่าวมาแล้วคือ

ก) ภาวิตกาย แปลว่า มีกายที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้วคือมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพได้อย่างดี มีความสมบูรณ์ของชีวิตในด้านกาย

ข) ภาวิตศีล แปลว่า มีศีลที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ดำรงตนอยู่ในวินัย มีศีลธรรม มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะสร้างสรรค์และก่อสร้างดีสุข

ค) ภาวิตจิต แปลว่า มีจิตใจที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีจิตที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุภาพจิต

ง) ภาวิตปัญญา แปลว่า มีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือพัฒนาแล้ว คือมีปัญญาที่เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส มองครุรู้เข้าใจเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือตามที่มันเป็น คิดเห็นวินิจฉัยการต่างๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ปราศจากอคติและแรงจูงใจเคลือบแฝง รู้เท่าทันธรรมตามความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์

2. มองในแง่ลักษณะการดำเนินชีวิต

คุณสมบัติของผู้มีการศึกษาหรือพัฒนาตนสมบูรณ์แล้ว ในแง่นี้ ถือตามคุณสมบัติ 2 ประการของพระพุทธเจ้า ซึ่งชีวิตของคนทั่วไปควรดำเนินตาม ซึ่งได้กล่าวไปแล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับความมุ่งหมายของการศึกษาว่า โดยคุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา คือ

ก) อัตตัตถสมบัติ (อัตตहितสมบัติ) ความถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยประโยชน์ตน ชีวิตมีความเจริญงอกงาม เข้า ถึงอิสรภาพ ทั้งตนเองได้

ข) ปรักดปฏิบัติ (ปรหติปฏิบัติ) การปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น นอกจากพัฒนาตนให้มีชีวิตที่สมบูรณ์แล้ว ก็ยังพร้อมที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นได้อย่างได้ผลดีด้วย

3. มองในแง่คุณธรรมหลักของผู้มีการศึกษา คุณสมบัติดังกล่าวนี้ได้กล่าวไปแล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับความมุ่งหมายของการศึกษาว่าโดยคุณสมบัติของผู้ได้รับการศึกษา มีคุณธรรมหลัก 2 ประการคือ

ก) ปัญญา (รั) เป็นองค์ธรรมสำคัญของอัครตถสมบัติ คือ มีชีวิตที่พัฒนาสมบูรณ์ด้วยพึ่งตนเองได้ ปัญญาเจริญงอกงามขึ้นพร้อมกับความลดน้อยและสูญสิ้นของอวิชา ทำให้ก้าวพ้นจากกิเลส

ข) กรุณา (รัก) เป็นองค์ธรรมสำคัญของปรักดปฏิบัติ คือ การปฏิบัติบำเพ็ญเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือการช่วยผู้อื่นให้พัฒนาชีวิตของเขาเองจนเจริญงอกงามพอที่จะเป็นอยู่ด้วยดี ⁶⁶

จากแนวคิดของพระเทพเวทีที่รวบรวมมานั้น แสดงให้เห็นว่าการที่ผู้เรียนหรือผู้ศึกษาจะประสบผลสำเร็จในการศึกษาได้นั้น ตัวผู้เรียนหรือตัวผู้ศึกษาเองก็มีส่วนร่วมอย่างสำคัญและสามารถเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเรียนรู้ได้อย่างได้ผลดี เนื่องจากปัจจัยหรือองค์ประกอบที่จะช่วยให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในการศึกษานั้น มีทั้งปัจจัยภายในตัวของผู้เรียนเองและปัจจัยภายนอกหรือปรโตโมสะ ได้แก่ การมีจิตสำนึกในการศึกษา การปฏิบัติตนขณะที่ศึกษา และการปฏิบัติตนต่อผู้สอน มีความสอดคล้องกับคุณสมบัติของครู ความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา และจุดหมายของชีวิตกล่าวคือ ครูนั้นมีจุดหมายทั้งในแง่ถ่ายทอดความรู้ให้ศิษย์และเป็นกัลยาณมิตร ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาบรรลุผลผู้เรียนจึงต้องมีครูเป็นปรโตโมสะที่สำคัญ ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของการศึกษา และถ้าหากครูได้ปฏิบัติหน้าที่ของครูให้สมบูรณ์ดังกล่าวมาแล้ว ผู้เรียนก็จะได้รับการศึกษามีพัฒนาการครบทั้ง 4 ด้าน ตามความมุ่งหมายของการศึกษาและจุดหมายของชีวิต

⁶⁶ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 115-120.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้พระเทพเวทีได้กล่าวว่า องค์ประกอบของการศึกษาที่สำคัญ มี 2 ประการคือ กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ แต่ลักษณะการสั่งสมความรู้เพื่อให้เป็นผู้รู้หรือ พหุสูต 5 ประการที่กล่าวถึงไปแล้วนั้น ในขั้นต้นๆ เป็นลักษณะของการรวบรวมความรู้ การจดจำ ข้อมูลต่างๆ ด้วยการท่องจำ พูดย้ำให้คล่องปาก แสดงให้เห็นว่ากระบวนการศึกษาที่จะทำให้เกิด ปัญญา ความคิดได้นั้น ในเบื้องต้น ผู้เรียนจะต้องสะสมความรู้ข้อมูลไว้มากด้วยการอ่าน, การฟัง รวมถึงการท่องจำให้แม่นยำด้วย

ยิ่งกว่านั้นผู้เรียนตามทัศนะนี้ ไม่เพียงแต่เป็นผู้รับความรู้เท่านั้น ผู้เรียนยังมีหน้าที่ เตรียมตัวในการศึกษา มีสติ มีความรับผิดชอบ ต้องปฏิบัติตนต่อผู้สอนให้เหมาะสมหรืออาจกล่าว ได้ว่าผู้เรียนก็ต้องมีจิตวิทยาในการเรียน ซึ่งนับว่าเป็นลักษณะเด่นที่ต่างจากแนวคิดของปรัชญา การศึกษาอื่น

สรุปได้ว่าเมื่อผู้เรียนได้รับการศึกษาโดยปฏิบัติตามแนวทางที่กล่าวมานั้น จะมีคุณสมบัติ ของผู้ได้รับการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการศึกษาที่มุ่งพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีพัฒนาการครบ 4 ด้าน และเมื่อมองในลักษณะการดำเนินชีวิตก็สอดคล้องกับจุดหมายของชีวิตที่ สามารถเข้าถึงอิสรภาพ เป็นที่พึ่งของตนเองได้ และเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้ด้วย คือ เป็นประโยชน์ ต่อตนเองและส่วนรวม

จ. กระบวนการเรียนการสอน

ก่อนที่จะกล่าวถึงกระบวนการเรียนการสอน ซึ่งเป็นการนำแนวคิดในด้านกระบวนการ การศึกษาไปใช้ในการปฏิบัติ พระเทพเวทีได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับกระบวนการศึกษาว่าเป็นกระบวนการ แก้ไขปัญหาอย่างถูกต้อง สามารถทำลายอวิชชาและตัณหาพร้อมกับเสริมสร้างปัญญา นันทะ และกรุณา ⁶⁷ นี้คือกระบวนการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา

⁶⁷ พระราชวรมุนี, ปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, 2525), หน้า 30.

กระบวนการศึกษาดังกล่าวนี้เป็นไปตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งมุ่งให้พ้นจากความทุกข์ กระบวนการศึกษาจะดำเนินไปด้วยดี จะต้องเป็นไปตามในข้อปฏิบัติเพื่อกำจัดเหตุแห่งทุกข์หรือวิธีแก้ปัญหारेเรียกว่า มรรค ซึ่งมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมาภังคะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา การปฏิบัติตามมรรคจะเริ่มเมื่อเกิดมี สัมมาทิฏฐิ ดำเนินต่อไปด้วยดีต้องอาศัยปัจจัย 2 อย่างคือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ⁶⁸ การฝึกอบรมหรือพัฒนาบุคคลในทางที่จะปฏิบัติตามระบบของมรรคนั้นเอง คือ กระบวนการศึกษา ซึ่งจัดเป็นระบบไตรสิกขา โดยจัดรูปมาจากมรรค 8 ได้แก่ 1. อธิศีลสิกขา 2. อธิจิตตสิกขา 3. อธิปัญญาสิกขา กระบวนการศึกษาดังกล่าวนี้จะได้กล่าวถึงรายละเอียดที่สัมพันธ์กันต่อไป

กระบวนการศึกษาดังกล่าวแบ่งได้เป็น 2 ตอนคือ

1. ตัวการศึกษาที่แท้ คือ การพัฒนามรรค 8 หรือไตรสิกขา ซึ่งเป็นส่วนที่มีอยู่ในตัวบุคคล การศึกษาต้องอาศัยพื้นฐานความเชื่อว่ามนุษย์นั้นมีศักยภาพที่พัฒนาได้ การศึกษาเริ่มต้นเมื่อเกิดมีสัมมาทิฏฐิ หรือตัวปัญญาได้แก่ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทศนคติ ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริงซึ่งจะทำให้เกิดความคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออกหรือปฏิบัติการต่างๆ ที่ถูกต้องดีงามนำไปสู่การดับทุกข์ แก้ปัญหาได้ สัมมาทิฏฐิ มี 2 ระดับคือ

ก) สัมมาทิฏฐิระดับโลกีย์ ได้แก่ กัมมัสสกตาสัมมาทิฏฐิเป็นขั้นจริยธรรม ได้แก่ ความเห็นชอบตามท่านองคฺลองธรรม มีทศนะ ความคิดเห็น แนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อ ค่านิยม โดยเชื่อหรือยอมรับรู้การกระทำและผลการกระทำของตน หรือสร้างความสำเร็จในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน

⁶⁸ พระราชวรมณี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด้านสุทธาการพิมพ์, 2529), หน้า 197.

ข) สัมมาทิฏฐิแนวโลกตระ ได้แก่ สัจจานุโลมิกญาณ คีย ทศนะแนวคิดที่มองเห็น ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย มีความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ ของมัน หรือตามที่มันเป็น ไม่เอนเอียงตามความคิดอคติของตน ⁶⁹

2. ตัวประกอบของการศึกษา คือ ส่วนที่ช่วยให้การศึกษาเกิดขึ้นแก่บุคคลหรือเป็น ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ มี 2 อย่างคือ

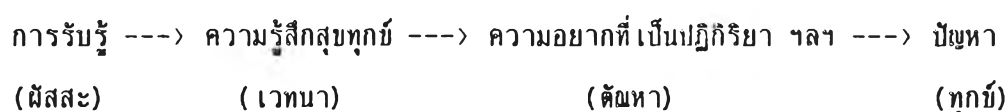
ก) ตัวประกอบภายนอก ได้แก่ ปรโตโมสะ ซึ่งแปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียง บอกรจากผู้อื่น เป็นเครื่องชักจูงภายนอก ในฝ่ายที่ดีซึ่งเป็นที่มุ่งโดยเฉพาะ โดยเฉพาะคือ กัลยาณมิตร ได้แก่ การรับถ่ายทอดหรือ อิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อน ผู้ที่เสวนาคบหาใกล้ชิด และนิยมเยี่ยงอย่าง หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สิ่งสอนแนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม ดังนั้นบุคคลที่มีคุณสมบัติในการเป็นปรโตโมสะที่มีคุณภาพสูงจึง เรียกว่า กัลยาณมิตร และกัลยาณมิตรจะทำหน้าที่เป็นผลดี ประสบความสำเร็จแห่งปรโตโมสะได้ ต้อง สามารถสร้างศรัทธา ซึ่งเป็นหลักการสำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการศึกษา การศึกษาเน้นการใช้ตัว ประกอบข้อนี้ บางทีเรียกว่า ขบวนการสร้างศรัทธา หรือวิธีการแห่งศรัทธา

ข) ตัวประกอบภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดย แยกกาย การคิดถุวิธี ความรู้จักคิดหรือคิดเป็น เป็นการคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทาง ของปัญหา ที่มองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัยสืบค้นถึงต้นเค้า แยกแยะเรื่องราว ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยปราศจากตัณหาอุปาทาน ของตนเอง ทำให้เกิดความตั้งงามและแก้ปัญหาได้ การปฏิบัติในลักษณะนี้เป็นการเน้นการทำหน้าที่ ขององค์ประกอบภายในตัวบุคคลโดยใช้วิธีการแห่งปัญหา ⁷⁰

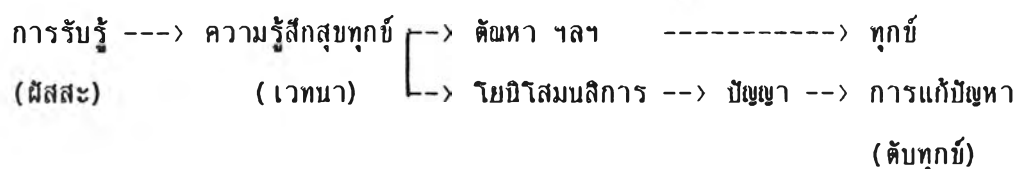
⁶⁹ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 142.

⁷⁰ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 143.

โดยปกติการคิดจะเกิดต่อจากกระบวนการรับรู้ และมีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนด บุคลิกภาพ และวิถีชีวิตของบุคคลตลอดถึงสังคม ดังนั้นจึงมีบทบาทสำคัญมากในการศึกษา ความคิด จะเป็นอย่างไรต้องอาศัยปัจจัยที่กำหนดหรือปรุงแต่ง ปัจจัยที่สำคัญได้แก่ความรู้สึกลุขทุกข์ (เวทนา) ซึ่งเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อว่าจะเดินต่อไปตามการชักนำของปัญญาและฉันทะหรืออวิชชาและตัณหานี้ ถ้าไม่รู้จักคิด ตัณหาก็จะเข้ามาปรุงแต่งเมื่อปล่อยความคิดอยู่ใต้อิทธิพลของตัณหาก็จะเกิดความคิดแบบ เพื่อผันเลื่อนลอยไร้จุดหมาย ไม่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น เป็นความคิดอกุศล สร้างปัญหา และทำให้เกิดทุกข์ ซึ่งพระเทพเวทีได้เขียนเป็นไดอะแกรม (diagram) ๗ ให้เห็นดังนี้ ๗¹

ส่วนการคิดเมื่อได้รับการศึกษาจะเป็นการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เกิดการใช้ปัญญา และทำให้ปัญหาเจริญงอกงาม แก้ปัญหาได้ ดับทุกข์ได้ และเป็นความคิดที่เป็นการศึกษา ซึ่ง พระเทพเวทีกล่าวว่าต้องตัดตอนคือ เมื่อเกิด เวทนาแล้วไม่ให้ เวทนานั้น เป็นปัจจัยให้เกิดตัมนา โดย ใช้โยนิโสมนสิการมารับช่วงไปเสีย ไม่ให้เกิดความคิดปรุงแต่ง ซึ่งแสดงให้เห็นได้ดังนี้ ๗²

พระเทพเวทีได้ให้แนวความคิดแบบโยนิโสมนสิการตามที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำไว้ 10 วิธี ซึ่งสรุปได้เป็น 2 ประเภทได้แก่

๗¹ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 154.

๗² เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

1) โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรง มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจตาม เป็นจริง ตรงตามสภาวะแท้ๆ เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ หรือ เรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับสังขธรรม

2) โยนิโสมนสิการประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือ กุศลธรรมต่างๆ เน้นที่การสกัดหรือข่มตัณหาคือ เป็นเครื่องนำไปสู่ โลกีย์สัมมาทิฏฐิหรือ เรียกว่า โยนิโสมนสิการระดับจริยธรรม ⁷³

ถ้าแยกแยะออกไปจะได้โยนิโสมนสิการ 10 วิธี คือ ⁷⁴

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ให้รู้จักสภาวะตาม ที่มันเป็นจริงหรือพิจารณาปัญหา ค้นหาหนทางแก้ไข ด้วยการสืบสาวหาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ ส่งผลสืบทอดกันมา อาจเรียกว่า วิธีคิดแบบอิตถีปัจจัยตา หรือวิธีคิดแบบปัจจัยอาการ ในทางปฏิบัติ แยกวิธีคิดนี้ได้เป็น 2 อย่างคือ

ก) คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ คือ เมื่อพบกับปรากฏการณ์หรือเรื่องราวอย่างใด อย่างหนึ่ง ก็มองย้อนสืบสาวไปถึงปัจจัยต่างๆ ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันซึ่งทำให้เกิดผลหรือ ปรากฏการณ์นั้นๆ

ข) คิดแบบสอบสวน หรือตั้งคำถาม คือเมื่อประสบพบเห็นสิ่งใดๆ ที่น่าพิจารณา ก็ตั้งคำถามตนเองว่า ทำไม เพราะอะไร

2. วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นวิธีคิดสำคัญอีกแบบหนึ่ง ที่มุ่งเพื่อเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาวะของมัน ตามธรรมดา เนื่องจากสิ่งทั้งหลายหรือปรากฏการณ์

⁷³ พระราชวรมณี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 158.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 158-184.

ต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากส่วนประกอบย่อยๆ การคิดแยกแยะให้เห็นองค์ประกอบย่อยๆ จะทำให้
รู้จักสิ่งนั้นๆ เรื่องราวนั้นได้ถูกต้องแท้จริงทำให้จับจุดปัญหาได้ แก้ปัญหาได้

3. วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมชาติ คือ มองเหตุการณ์ สถานการณ์ความเป็นไปของสิ่ง
ทั้งหลาย โดยหยั่งรู้เข้าใจธรรมชาติของมัน เข้าใจสิ่งที่ เป็นปกติธรรมดาของมันอย่างนั้น เช่น
ความไม่เที่ยง ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งในไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ บางทีจึงเรียกวิธีคิดแบบนี้ว่า
วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ วิธีคิดแบบนี้ที่ถูกต้องต้องดำเนินให้ครบ 2 ขั้นตอน คือ

ก) ขั้นที่หนึ่ง รู้เท่าทันและยอมรับความจริง วางใจวางท่าที่ต่อสิ่งทั้งหลาย
โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติให้จิตใจคงอยู่เป็นอิสระ ไม่ถูกกดดันบีบคั้นด้วยความ
อยากของตัวเอง เป็นท่าที่แห่งปัญญา

ข) ขั้นที่สอง แก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลาย
โดยสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา รู้ว่าสิ่งทั้งหลายย่อมเป็น
ไปตามเหตุปัจจัยไม่ใช่ขึ้นต่อความอยากหรือความปรารถนาของใคร เมื่อต้องการให้ผลเป็นอย่าง
ไรต้องรู้เหตุปัจจัยที่จะให้มันเกิด รู้ปัญหาเพื่อแก้ไขให้ถูก ไม่แก้ปัญหาคด้วยความอยาก แต่แก้
ด้วยปัญญาทำให้ดำรงอยู่อย่างอิสระ ทำการต่างๆ ได้ผล และไม่มีความทุกข์

4. วิธีคิดแบบแก้ปัญหา หรือ วิธีคิดแบบอริยสัจ เป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องจากวิธีคิดแบบรู้
เท่าทันธรรมชาติ วิธีคิดแบบนี้มีหลักการสำคัญคือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์ โดยกำหนดรู้ทำ
ความเข้าใจปัญหาหรือความทุกข์ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข พร้อมกับนั้น ก็
กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ จะเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิด
วางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา โดยอาจจัดวางเป็นขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 กำหนดรู้ทุกข์ คือ ทำความเข้าใจปัญหาสภาพและขอบเขตของปัญหา ให้
เข้าใจชัดเจนว่าเป็นอะไร คืออะไร เป็นที่ตรงไหน (ทุกข์)

ขั้นที่ 2 สืบสาวเหตุแห่งทุกข์ ที่จะพึงละ คือ วิเคราะห์ตรวจค้นหาข้อมูลเหตุผลหรือ ต้นตอของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไข กำจัดให้หมดสิ้น ขึ้นปีตรงกับวิธีคิดแบบปัจจัยการ (สมุทัย)

ขั้นที่ 3 เล็งหมายชัดซึ่งการดับทุกข์ ที่จะทำให้สำเร็จ เล็งเห็นชัดเจน ถึงภาวะ ปราศจากปัญหา ซึ่งเป็นที่มุ่งหมายว่าคืออะไร เป็นไปได้จริงหรือไม่ เป็นไปได้อย่างไร มีความชัดเจนเกี่ยวกับเป้าหมายและหลักการทั่วไป หรือตัวกระบวนการของการแก้ปัญหา ก่อนที่จะวางรายละเอียดและกลวิธีปลีกย่อยในขั้นดำเนินการ (นิโรธ)

ขั้นที่ 4 จัดวางวิธีการดับทุกข์ ที่จะต้องปฏิบัติ คือ เมื่อมีความชัดเจนเกี่ยวกับ เป้าหมายและหลักการทั่วไปแล้ว ก็กำหนดวางวิธีการแผนการและรายการสิ่งที่ต้องทำในการที่จะแก้ไขกำจัดสาเหตุของปัญหาให้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับเป้าหมายและหลักการทั่วไป เพื่อเตรียมลงมือแก้ปัญหาต่อไป

5. วิธีคิดแบบบรรดธรรมสัมพันธ์ หรือ คิดตามหลักการและความมุ่งหมายเป็นวิธีคิด ในระดับปฏิบัติการหรือลงมือทำ คือ การที่จะปฏิบัติกระทำการต่างๆ โดยรู้เข้าใจถึงหลักการ และความมุ่งหมายของเรื่องนั้นๆ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับจุดหมายว่าหลักการ นั้นๆ จะดำเนินไปเพื่อจุดหมายอะไร เพื่อให้เป็นการปฏิบัติที่ได้ผลตรงความมุ่งหมายนั้น ไม่กลายเป็นการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนเลื่อนลอยมวงาย

6. วิธีคิดแบบคณโทษและทางออก คือมองให้ครบทั้งข้อดีข้อเสีย เป็นวิธีมองอีกแบบหนึ่ง เน้นการศึกษาและยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแง่ ทุกด้าน ด้านดี ด้านเสีย จุดอ่อน ส่วนบริบูรณ์ ส่วนบกพร่อง เพื่อเข้าใจถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อปฏิบัติกับสิ่งนั้นๆ ได้ถูกต้อง หรือเรียกว่าวิธีคิดให้รู้ข้อสาคะ อาทินวะ และนิสสรณะ ซึ่งแปลว่า ส่วนดี ส่วนเสียและทางออก

ปกติสิ่งทั้งหลายย่อมมีทั้งส่วนดี ส่วนเสีย อาจดีมากดีน้อย หรือดีกับการงานหนึ่ง สิ่งหนึ่ง แต่ไม่ดีกับอีกสิ่งหนึ่ง ดังนั้นต้องเรียนรู้เตรียมทางออกทางแก้จุดบกพร่องต่างๆ ไว้ด้วย

7. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ - คุณค่าเทียม หรือการพิจารณาเกี่ยวกับปฏิเสวนาคือการใช้สอยหรือบริโภค เป็นวิธีคิดแบบสกัดกันตั้มหา เป็นขั้นฝึกหัดบรรเทาภิเลสหรือตัดทางไม่ให้เกิดภิเลสมาครอบงำจิตใจ แล้วชักจูงพฤติกรรมต่างๆ ต่อๆ ไป วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 และเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ทางเทคโนโลยี โดยมีหลักการว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เพราะเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้นๆ จะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มิคุณค่าแก่เราหรือเรียกว่ามีประโยชน์ แบ่งชนิดของคุณค่าเป็น 2 ชนิดตามชนิดของความต้องการ

ก) คุณค่าแท้ หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง ที่มีมนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหของตน เพื่อความดีงาม เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เป็นประโยชน์สุขแก่ตนและสังคม เป็นการตีค่าความหมายด้วยปัญญา และเกี่ยวข้องกับธรรมจันตะ^{*} เช่น รับประทานอาหารเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มีสุขภาพดี เพื่อปฏิบัติหน้าที่ต่อไป คุณค่าของอาหารจึงอยู่ที่ประโยชน์ในแง่นี้

ข) คุณค่าเทียม หมายถึง ความหมาย คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มีมนุษย์ให้แก่สิ่งนั้นๆ เพื่อเสริมราคาของตัวตน ขยายอัตตา คุณค่านี้อาศัยตั้มหาเป็นเครื่องตีค่าวัดราคา เป็นคุณค่าสนองตั้มหา เช่น คุณค่าของอาหารอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย มิใช่ประโยชน์ต่อร่างกายเหมือนคุณค่าประการแรกดังที่กล่าวไป

วิธีคิดแบบนี้ทำให้เข้าใจและรู้จัก เลือก เสพคุณค่าที่แท้กลับ เป็นประโยชน์แก่ชีวิตที่แท้จริง ทำให้ชีวิตของตนและผู้อื่นเป็นสุข มีกุศลธรรม มีสติ ทำให้พ้นจากทาสของวัตถุ อยู่ด้วยปัญญา ดำรงชีวิตได้พอเหมาะ ไม่เกิดทุกข์ ต่างจากคุณค่าเทียมที่สนองตั้มหา ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลชีวิต บางครั้งก็เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้มีอกุศลธรรม เช่น ความโลภ มัวเมา ริษยา มานะ ทิฐิ ฯลฯ เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนซึ่งกันและกันไม่ เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

^{*} คำอธิบายเพิ่มเติมในภาคผนวก

8. วิธีคิดแบบขยายปลูกเร้าคุณธรรม เรียกว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศลหรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกัดกันขัดเกลาตัณหา เป็นข้อปฏิบัติระดับต้นๆ ในการส่งเสริมความเจริญของงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ วิธีคิดแบบนี้มีหลักการที่ว่าไปว่าบุคคลเมื่อรับรู้สิ่งต่างๆ จะคิดปรุงแต่งไปต่างๆ กัน ทั้งนี้เป็นไปตามโครงสร้างของจิต แนวนิสัย ความเคยชินต่างๆ ซึ่งเป็นสังขารที่แต่ละคนได้สั่งสมไว้หรือการทำงานขณะนั้นๆ ดังนั้นวิธีคิดแบบนี้จะเป็นการทำงานที่ช่วยตั้งต้นและชักนำความคิดให้ไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ วิธีคิดแบบนี้มีความสำคัญที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงาม เป็นประโยชน์ในขณะนั้นๆ และช่วยแก้ไขนิสัย ความเคยชินร้ายๆ ต่างๆ ของจิตที่สั่งสมไว้แต่เดิม พร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ๆ ที่ดีงามให้แก่จิตใจในเวลาเดียวกันด้วย

สิ่งสำคัญที่ทำให้ความคิดอยู่ในโยนิโสมนสิการ ได้แก่สติ สติจะช่วยหยุดความคิดที่เป็นอโยนิโสมนสิการ ให้กลับมาตั้งต้นในแนวของโยนิโสมนสิการได้ใหม่

9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือ วิธีคิดแบบมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ วิธีคิดแบบนี้เป็นเพียงการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่นๆ แต่มีลักษณะที่พิเศษไปก็คือ เป็นการคิดในแนวทางของความรู้ คิดด้วยอำนาจของปัญญา ดังนั้น การคิดแบบนี้ไม่ได้หมายถึงการคิดถึงสิ่งที่อยู่เฉพาะหน้า สิ่งที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้น ถึงแม้สิ่งนั้นจะเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต แต่ถ้าเป็นความรู้ การคิด การพิจารณาด้วยปัญญา จับเอาเรื่องนั้นๆ มาวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจและแก้ไขหรือปฏิบัติได้ถูกต้องไม่ใช่เป็นการปล่อยตัวให้เลื่อนลอย เคว้งคว้างไปกับอารมณ์นั้นๆ โดยอาการที่หวนละห้อยความหลังหรือฝันเพื่อหวังอนาคต ก็จัดเป็นการคิดแบบนี้ คำว่าปัจจุบันในทางธรรมจึงไม่ได้หมายถึง เหตุการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่อย่างเดี่ยวเท่านั้น

10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท วิภาษวาท แปลว่า การพูด แยกแยะ พูดจาแนก แจกแจง ความแบบวิเคราะห์ หมายถึง การมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ แต่ละด้าน ครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่ใช่ด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ใช่จับเอาแง่ใดแง่หนึ่งขึ้นมาวินิจฉัยตีความหรือประเมินค่า ความดีความชั่ว เป็นต้น วิธีคิดแบบนี้อาจจาแนกออกไปได้ก็ดังนี้

ก) จำแนกโดยแง่ด้านของความจริง แบ่งได้เป็น 2 อย่างคือ

(1) จำแนกตามแง่ด้านต่างๆ ตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้นๆ มิใช่จับเอาความจริงเพียงด้านหนึ่งมาวินิจฉัยคลุมๆ ไปว่าทั้งหมดเป็นอย่างนั้น เช่น การประเมินค่าของคนว่าดีหรือไม่ก็ให้พิจารณาความแต่ละด้านว่าดี ไม่ดีอย่างไร ด้านใดบ้าง

(2) จำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้นๆ ให้ครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่มองแคบๆ เพียงด้านหนึ่งด้านใด

ข) จำแนกโดยส่วนประกอบ คือ วิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันภาวะของสิ่งนั้นๆ ที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบต่างๆ มาประชุมกันเข้าไม่ติดอยู่ภายนอกหรือภาพรวมของสิ่งนั้นๆ วิธีคิดแบบนี้ตรงกับวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ (วิธีคิดแบบที่ 2) ที่กล่าวไปแล้ว

ค) จำแนกโดยลำดับขณะ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งให้เห็นตัวเหตุปัจจัยแต่ละขณะที่แท้จริง ไม่สับสนเป็นการคิดด้านหนึ่งของการคิดจำแนกโดยส่วนประกอบ และการคิดตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เช่น กรณีที่โจรขโมยเงินในบ้านและฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย บางคนเข้าใจว่า โจรฆ่าคนตายเพราะความโลภ คือ อยากได้ของเจ้าทรัพย์ แต่ถ้าวิเคราะห์ตามกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตอย่างแท้จริง มิได้เป็นเช่นนั้น ความโลภเป็นสาเหตุของการฆ่าไม่ได้ โทสะจึงเป็นเหตุของการฆ่าได้ ความโลภเป็นเหตุให้โจรเกิดโทสะต่อเจ้าทรัพย์ที่เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการได้ทรัพย์ ดังนั้นความโลภจึงเป็นตัวการเริ่มต้นในกรณีนี้ แต่ถ้าวิเคราะห์ความตามกระบวนการเป็นลำดับ ตัวเหตุที่แท้จริงของการฆ่าคือ โทสะดังที่กล่าวไปแล้ว

ง) จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย คือ คิดสืบสาวหาสาเหตุที่สัมพันธ์ต่อเนื่องกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ทำให้มองเห็นว่าสิ่งต่างๆ มิได้ดำรงอยู่โดยอิสระด้วยตัวเอง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุปัจจัย และการจะทำให้ดับ หรือสูญสิ้นก็ดับที่เหตุปัจจัย วิธีคิดแบบนี้ตรงกับวิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัยหรือวิธีคิดแบบอัทปปัจจยตา สิ่งที่ควรคำนึงถึงในการคิดแบบนี้ด้วยก็คือ

- ควรจะวิเคราะห์ถึงเหตุปัจจัยในแต่ละกรณี แต่ละบุคคลให้ถ่องแท้ไม่สับสน
- ผลที่เกิดขึ้นคล้ายกันหรือเหมือนกัน อาจเกิดจากเหตุปัจจัยส่วนที่ปรากฏอันเดียวกันหรือต่างกันก็ได้
- เหตุปัจจัยส่วนที่ปรากฏเหมือนกันอาจจะให้ผลที่ต่างกันได้

จ) จำแนกโดยเงื่อนไข คือ มอง หรือ แสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบด้วย หรือการอธิบายแจ่มแจ้งแสดงให้เห็นความเป็นจริงที่ไม่ใช่ เป็นอย่างหนึ่งอย่างใดอย่างเดียวเด็ดขาด แต่ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขด้วย

ฉ) จำแนกโดยทางเลือกหรือความเป็นไปได้ต่างกัน เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จหรือเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือการพิจารณาหาความเข้าใจ เกี่ยวกับการเกิดขึ้นและความเป็นไปของสภาพหรือปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้ผู้คิดพิจารณาว่า

1. วิธีการ หรือความเป็นไปได้ อาจมีหลายอย่าง
2. วิธีการหรือความเป็นไปได้หลายอย่างนั้น บางอย่างนั้นอาจดีกว่าได้ผลกว่า หรือตรงกว่า
3. ทางเลือกหลายอย่างนั้น บางอย่างหรืออย่างหนึ่งอาจเหมาะสม หรือได้ผลดีสำหรับตนหรือสำหรับกรณีนั้นมากกว่าอย่างอื่น
4. ทางเลือกอาจมีเพียงอย่างเดียว หรือหลายอย่าง แต่เป็นอย่างอื่น ไม่ใช่ทางเลือกหรือความเป็นไปได้อย่างที่ตนกำลังปฏิบัติหรือกำลังเข้าใจอยู่ในขณะนั้น

การคิดแบบนี้จะช่วยให้ ไม่มียึดติดอยู่กับวิธีปฏิบัติหรือความคิดที่ไม่สำเร็จผล ไม่ถูกต้องหรือไม่เหมาะสมกับตน ทำให้ไม่ท้อแท้ หรืออับจน แล้วหยุดทำหยุดปฏิบัติในการคิดหรือทำสิ่งใดแล้วไม่สำเร็จ ทำให้สามารถคิดหาและค้นพบหนทาง วิธีการหรือความเป็นไปได้ที่ถูกต้องเหมาะสม ตรงแท้ เป็นจริง หรือได้ผลดีที่สุด

ช) วิเคราะห์ในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง วิธีตอบปัญหา 4 อย่างที่นำมาใช้ในการคิด ได้แก่

1. เอกังสพพยากรณ์ การตอบแง่เดียว ตอบอย่างเดียว เต็ดขาด
2. วิภิชชพยากรณ์ การแยกแยะตอบ
3. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ การตอบโดยย้อนถาม
4. รูปนะ การยั้งหรือหยุด พับปัญหาเสียไม่ตอบ

การตอบ 4 อย่างนี้แบ่งตามลักษณะของปัญหา 4 ประเภทคือ

1. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรตอบอย่างเดียวเด็ดขาด ไม่มีแง่ที่จะต้องชี้แจง
ตอบลงไปได้อย่างใดอย่างหนึ่งทันที เช่น ทุกคนต้องตายใช้ไหม ตอบได้ทันทีว่า ใช่

2. วิภิชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรแยกแยะหรือจำแนกตอบได้แก่ แ่งซึ่งมีเรื่องจะ
ต้องชี้แจง โดยใช้วิธีวิภิชชวาทแบบต่างๆ เช่น ถามว่า สิ่งที่ไม่เที่ยงได้แก่จักขุใช้ไหม ฟังแยกแยะ
ตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น แม้โสตตะ มานะ เป็นต้น ก็ไม่เที่ยง

3. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถามทำความเข้าใจก่อนจึง
ตอบ หรือตอบด้วยอาการย้อนถาม หรือสอบถามไปตอบไป

4. รูปนียปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งไม่ควรตอบ ได้แก่ คำถามเหลวไหล ไร้สาระ ปัญหา
ที่ผู้ถามยังไม่พร้อมจะเข้าใจปัญหาที่ตั้งขึ้นมากจากความเข้าใจผิด ⁷⁵

การคิดด้วยวิธีโภมิสมนสิการ เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นรากฐานของการศึกษา
ในตัวบุคคลที่จะดำเนินไปด้วยดี กระบวนการในขั้นของการศึกษาเองนั้น แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่
เรียกว่า ไตรสิกขา หรือหลักการศึกษา 3 ประการคือ

⁷⁵ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 158-184.

1. การฝึกฝนอบรม ในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชิวะ เรียกว่า อธิศีลสิกขา หรือ ศีล
2. การฝึกฝนอบรมทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพของจิต เรียกว่า อธิจิตตสิกขา หรือ สมาธิ
3. การฝึกฝนอบรมทางปัญญา ำให้เกิดความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตาม เป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หลุดพ้นจากความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เรียกว่า อธิปัญญาสิกขา หรือ ปัญญา

หลักการศึกษ 3 ประการนี้จัดวางขึ้นโดยอาศัยหลักปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตแบบ อารยชน หรือ อริยมรรค ซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วยข้อปฏิบัติ 8 ประการคือ

1. ความเห็นชอบ หรือ สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ทศณะที่มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่างๆ ที่ตั้งงามถูกต้อง สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ
2. ความดำริชอบ หรือ สัมมาสังกัปปะ ได้แก่ ความคิด ความดำริตรองที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่ข่มเหงรังแก ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เคียดแค้น กิ่งชังมุ่งร้าย
3. ความมีวาจาชอบ หรือ สัมมาวาจา ได้แก่ การแสดงออกทางวาจาที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น พูดความจริงไม่โกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อ เลื่อนลอย แต่สุภาพใช้ถ้อยคำที่ชวนให้เกิดความสามัคคี มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์
4. การกระทำชอบ หรือ สัมมากัมมันตะ ได้แก่ การกระทำที่ตั้งงาม สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ทำร้ายผู้อื่น ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี การกระทำต่างๆ ไม่เป็นไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย ทำลายทรัพย์สิน ล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น

5. การมีอาชีพชอบ หรือ สัมมาอาชีพะ ได้แก่ การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น

6. ความพยายามชอบ หรือ สัมมาวายามะ ได้แก่ การเพียรพยายามในทางที่ตั้งงาม ชอบธรรม พยายามหลีกเลี่ยงจากสิ่งชั่วร้ายที่ยังไม่เกิด เลิกละสิ่งชั่วร้ายหรืออกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรพยายามสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามหรือกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรส่งเสริมสิ่งดีงามหรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น

7. ความระลึกรู้ชอบ หรือ สัมมาสติ ได้แก่ การมีสติกำกับตัว ควบคุมใจไว้ ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลา นั้น ระลึกได้ถึงสิ่งที่ต้องทำ สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่เกี่ยวข้อง เป็นประโยชน์ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ มีสติกำกับพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิด ไม่ปล่อยอารมณ์ให้หลุดหลงเลื่อนลอยไป

8. ความมีจิตมั่นชอบ หรือ สัมมาสมาธิ ได้แก่ ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจงานหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้สม่ำเสมอ แน่วแน่ เป็นอันหนึ่งอันเดียว สงบ ไม่หวั่นไหว ไม่วอกแวก ไม่หวั่นไหว มีความบริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวล ไม่เครียด ไม่หดหู่ท้อแท้ แต่เข้มแข็ง พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี ⁷⁶

หลักการศึกษาศาสตร์ 3 ประการ หรือไตรสิกขา นั้นก็จัดขึ้นเพื่อผลตามหลักอริยมรรค (ฝึกฝนให้ดำเนินชีวิตที่ดีงาม) ดังกล่าวนี้คือ

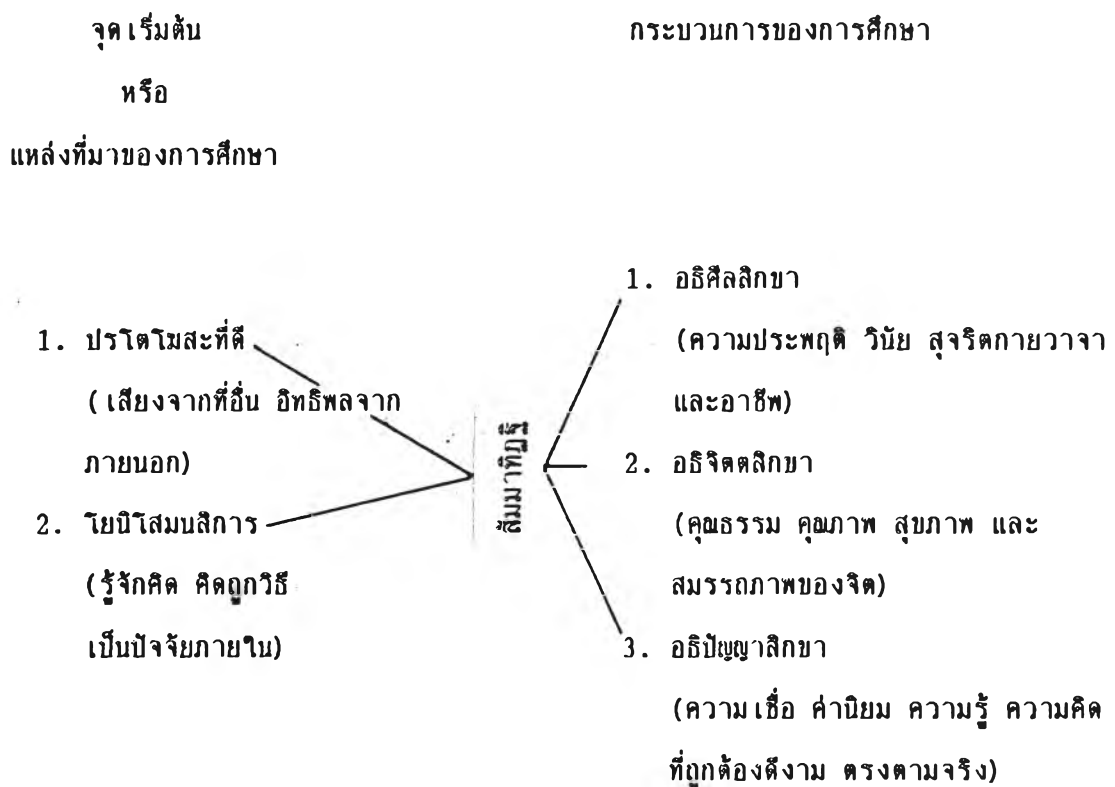
1. อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีพะ

⁷⁶ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 144-145.

2. อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกฝนให้เกิดมี สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

3. อธิปัญญา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกฝนให้เกิดมี สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ ⁷⁷

กระบวนการศึกษาดังกล่าวอาจแสดงเป็นแผนผังได้ดังนี้ ⁷⁸

⁷⁷ พระราชวรมุนี, ทางสายกลางของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2530), หน้า 146-148.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

ในด้านการสอนทั่วไปแยก เป็นประเด็นได้ดังนี้

1. เนื้อหาที่สอน

- ก) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก หรือยังไม่รู้เห็นไม่เข้าใจ
- ข) สอนเนื้อหา เรื่องตามลำดับ มีความต่อเนื่องกัน
- ค) ตัวอย่างที่สอนแสดงให้ดูได้ ให้สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้รู้ได้เห็น ได้ฟังเอง ให้ได้ประสบการณ์ตรง
- ง) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ไม่วกวน สับสน ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่สอน
- จ) สอนมีเหตุผล คิดเห็นตามความเป็นจริงได้
- ฉ) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนเพื่ออวดภูมิความรู้ของผู้สอน
- ช) สอนสิ่งที่มีความหมาย เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน ควรที่ผู้เรียนจะรู้และเข้าใจ ⁷⁹

2. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

- ก) รู้และปฏิบัติตามหลักแหล่งแห่งความแตกต่างระหว่างบุคคล สอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านต่างๆ
- ข) ปรับวิธีสอนให้เหมาะกับบุคคล
- ค) คำนึงถึงความพร้อมด้านต่างๆ ของผู้เรียน
- ง) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง
- จ) ให้ผู้สอนและผู้เรียนมีบทบาทร่วมกันในกระบวนการเรียนการสอน เช่น มีการแสดงความคิดเห็น การสอนแบบนี้แยกเป็น

⁷⁹ พระราชวรมณี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, 2530), หน้า 101.

- (1) ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ที่ตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำชี้ช่องทางสู่ความรู้
- (2) มีการแสดงความคิดเห็น โต้ตอบอย่างเสรี มุ่งหาความรู้ มีวิชาการแสดงภูมิข่มกัน
- (3) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์
- (4) ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา ^{๘๐}

3. เกี่ยวกับตัวการสอน

- ก) มีการเริ่มต้นในการสอนที่น่าสนใจ ก่อนนำเข้าสู่เนื้อหา
- ข) สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ตึงเครียด ไม่อึดอัด และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว
- ค) เอาใจใส่ในเนื้อหาที่สอน มุ่งให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอน เป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่ยกตัก ไม่เสียดสีใครๆ
- ง) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอนให้มีความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน ไม่ใช่สักแต่ว่าสอน หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำ เป็นต้น
- จ) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย ^{๘๑}

สำหรับวิธีการสอนมีหลักธรรมที่เกี่ยวกับการสอนที่สำคัญได้แก่ สี่ประการสอน 4 คือ

1. สันติสนทนา อธิบายให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา
2. สมารถปนา ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและ

นำไปปฏิบัติ

^{๘๐} พระราชารมณี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, 2530), หน้า 103-104.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 108-111.

3. สมมติเตชณา เร้าใจให้แก่วกส์บ้างเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มีนิจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหน็ดเหนื่อย

4. สัมปหังสนา ชโลมใจให้เข้มแข็ง ร่าเริง เบิกบาน พึงไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

วิธีการสอนที่ใช้มีหลายแบบ เช่น

1. แบบสาส์กัจฉา หรือ สมนทนา ผู้สอนอาจจะถามนำผู้เรียนให้เกิดความเข้าใจ มีความศรัทธาต่อสิ่งที่กำลังจะเรียน และส่งเสริมการสนทนาระหว่างผู้เรียนด้วยกันเองด้วย

2. แบบบรรยาย ใช้กับผู้เรียนจำนวนมาก มีพื้นฐานใกล้เคียงกัน

3. แบบตอบปัญหา ให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม

ประเภทของปัญหามี 4 อย่าง คือ

ก) เอกังสพพยากรณ์ปัญหา เป็นปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว

ข) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงตอบ

ค) วิภังชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ อธิบายแจกแจง

เพิ่มเติม

ง) รูปนียปัญหา ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง เหลวไหล ไร้สาระ ไม่เกิดประโยชน์ ^{๑๒}

ในการสอนแบบนี้นอกจากรู้จักปัญหาและวิธีตอบแล้ว ใจรู้และ เข้าใจจุดมุ่งหมายของผู้ถามด้วย จะช่วยให้ตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนเป็นผลดียิ่งขึ้น ในทางพุทธศาสนานั้นได้กล่าวถึงสาเหตุของการถามปัญหาว่ามี 5 ประการคือ

1) ถามเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่รู้ ไม่เข้าใจ

2) ถามเพราะความปรารถนาลามก เกิดความอยากได้

3) ถามเพราะต้องการवादเด่นข่มผู้อื่น

^{๑๒} พระราชวรมุนี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, 2530), หน้า 114-115.

4) ถามเพราะอยากรู้

5) ถามเพราะต้องการทราบว่ามีคำตอบเข้าใจถูกต้องหรือไม่ ถ้าไม่ถูกต้อง จะได้ช่วยแก้ไข ^{๑๖}

4. แบบวางกฎข้อบังคับ มีการวางกฎข้อบังคับ ข้อตกลงร่วมกัน เกี่ยวกับการเรียน การสอนระหว่างผู้เรียนและผู้สอน

นอกจากวิธีการสอนดังกล่าวแล้วผู้สอนควรมีกลวิธีและอธิบายประกอบการสอน ดังนี้คือ

1. การยกอุทธาหรณ์ และการเล่าปิทานประกอบ หรือ การยกตัวอย่าง การสอนโดยมี กลวิธีนี้ประกอบจะช่วยให้เข้าใจง่ายและชัดเจนขึ้น ช่วยให้ผู้จำได้แม่นยำ เห็นจริง และเกิดความ เพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนเป็นที่น่าสนใจ

2. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้ เรื่องที่สับสน เข้าใจยาก กลายเป็น เรื่องที่ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม ควรเปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมก็เปรียบด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรมก็ช่วยให้ เข้าใจยิ่งขึ้น

3. การใช้อุปกรณ์ประกอบการสอน

4. การทำเป็นตัวอย่าง เหมาะกับการสอนเกี่ยวกับจริยธรรมมากที่สุด

5. การเล่นภาษาเล่นคำ และให้ความหมายใหม่ กลวิธีข้อนี้ผู้สอนต้องประกอบด้วย ความสามารถในการใช้ภาษาและมีปฏิภาณ

6. อธิบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ควรสอนผู้ใดก่อนหลัง อย่างไร ให้ความ สนใจบุคคลที่เรียนให้ทั่วถึง และให้ความสนใจเป็นพิเศษเป็นรายบุคคลด้วย

^{๑๖} พระราชวรมุนี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, 2530), หน้า 115-116.

7. การรู้จังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เช่น ถ้าผู้เรียนยังไม่มีความพร้อมก็ต้องอดทนรอได้ แต่ต้องยืนตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงโอกาสหรือมีจังหวะเหมาะก็ให้มีความฉับไวที่จะสอนได้ทันทีไม่ให้เสียเวลา ^{๘๔}

นอกจากนั้นมีการใช้จิตวิทยาและเทคนิคอื่นๆ ประกอบการสอนดังนี้

1. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ผู้สอนต้องมุ่งที่การเรียนรู้และผลสำเร็จของผู้เรียน จะต้องเลือกวิธีที่ได้ผลดีที่สุดในการสอนให้บรรลุผล อาจจะใช้วิธีรุนแรงบ้าง วิธีอ่อนโยนบ้าง มีการชมเชยยกย่องผู้เรียนในโอกาสที่สมควร และดำเนินตามความเหมาะสมแห่งความผิดพลาดนั้น บางครั้งก็ต้องยอมรับฟังความต้องการของผู้เรียน มีการอนุโลมคล้อยตามในโอกาสที่เหมาะสม ก่อนที่จะดึงเข้าสู่บทเรียนหรือเป้าหมายที่ผู้สอนพึงประสงค์

2. การลงโทษและให้รางวัล ตามหลักการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในสมัยพุทธกาล นั้นไม่ใช้ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล ทรงใช้การชมเชยบ้างในรูปของการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น ให้เขามั่นใจในการทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดการเปรียบเทียบคนอื่นลง หรือทรงชมเพื่อให้เกิดเป็นตัวอย่างหรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูกต้อง การลงโทษเป็นแบบการลงโทษตนเอง ซึ่งปฏิบัติผิดกฎระเบียบข้อบังคับซึ่งที่ประชุมได้กำหนดไว้ร่วมกัน พร้อมกับบทลงโทษ

พระเทพเวทีได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

พิจารณาจากพระพุทธคุณตอนต้นของข้อนี้ จะเห็นว่าการสอนโดยไม่ต้องลงโทษเป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคำนึงถึงว่าการลงโทษควรมีหรือไม่ แค่นั้นและอย่างไร แต่ผู้สอนคนใดสำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อาญาโทษเลย ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

^{๘๔} พระราชวรมุนี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 117-124.

3. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีกฎแน่นอนตายตัว การแก้ปัญหาคือต้องอาศัยปัญญา มีความสามารถประยุกต์หลักวิธีการกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสมกับเรื่องแต่ละครั้งแต่ละคราวโดยเฉพาะ เป็นครั้งๆ ไป ^{๘๕}

นอกจากนี้ยังมีหลักการเกี่ยวกับการสอนที่ควรยึดถือในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน คือหลักการเกี่ยวกับตัวผู้เรียนและความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น บัว 3 เหล่า บุคคล 4 อิทธิบาท 4 ทศพลญาณ องค์ของพหูสูต 5 สัปบุริสธรรม 7 ที่เกี่ยวกับผู้สอนและวิธีสอน เช่น กัลยาณมิตรธรรม 7 อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3 ฯลฯ

การสอนตามแนวพุทธดังกล่าวนี้พระเทพเวทีกล่าวว่า เป็นการสอนที่ให้ความสำคัญแก่บุคคลมาก มีวิธีสอนมากมายให้เหมาะสมกับบุคคล คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เป็นสำคัญ หลักสำคัญที่ควรยึดในการสอนคือ สอนให้คนคิดเป็น ทำเป็น รู้จักคิดแบบโยนิโสมนสิการ โดยใช้วิธี

- ก) วิธีการที่เขาฝึกตนเอง
- ข) วิธีการช่วยคนอื่นให้ฝึกตัวเขา

การคิดโดยแยกกายต้องอาศัยให้ผู้เรียนฝึกหัดตัวเขาเอง ครูทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรไปกระตุ้นความคิดเขา ซึ่งมีวิธีการสอนหลายอย่างดังที่กล่าวไปแล้ว และทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะของผู้สอนหรือกัลยาณมิตรว่ามีความรู้ความสามารถในวิธีการสอน มีความรู้ความเข้าใจในตัวผู้เรียน รู้ความพร้อม ความถนัด ความสนใจและพื้นฐานด้านต่างๆ ของผู้เรียนมากน้อยเพียงใด

สำหรับกรณีผู้เรียนมีระดับสติปัญญาไม่เท่ากันนั้น จะปฏิบัติได้ 2 อย่างคือ วิธีปฏิบัติที่เป็นกลางๆ ต่อทุกคนเสมอกัน และวิธีปฏิบัติที่เป็นรายบุคคล ^{๘๖}

^{๘๕} พระราชวรมุนี, บทบาทพระบรมครู (กรุงเทพมหานคร : จรูญการพิมพ์, 2530), หน้า 100-134.

^{๘๖} พระราชวรมุนี, "พุทธวิธีในการสอนในทัศนะของพระราชวรมุนี" ใน สอนาคต 3, 137 (22 - 28 ต.ค. 26), หน้า 48-50.

ดังนั้นในการจัดชั้นเรียนควรมีการแบ่งชั้นตามระดับสติปัญญาสำหรับการเรียนวิชาการต่างๆ เพื่อไม่ให้ผู้เรียนเกิดความเบื่อหน่าย แต่ต้องมีโอกาสให้ผู้เรียนทุกคนได้เข้ามามีกิจกรรมพร้อมกัน เพื่อความกลมกลืนกัน สำหรับส่วนของการศึกษาที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต เช่น กิจกรรมต่างๆ เพื่อเน้นให้ชีวิตของผู้เรียนเหมือนกับชีวิตจริงๆ มากขึ้น ฝึกการอยู่ร่วมกันในสังคมให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และที่สำคัญคือต้องเอาใจใส่ผู้เรียนแต่ละคนเฉพาะตัว เพื่อแก้ปัญหาหรือส่งเสริมการพัฒนาแต่ละคน เป็นรายบุคคลต่อไป

สรุปได้ว่ากระบวนการศึกษาในทัศนะของพระเทพเวทีหรือกระบวนการศึกษาคตามหลักพุทธศาสนานั้นเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ต่างๆ ได้ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ พร้อมทั้งมีฉันทะและกรุณา กระบวนการศึกษาจะเริ่มเมื่อมีความคิดที่ถูกต้องตรงสภาวะแห่งความเป็นจริง ปราศจากตัณหา อุปาทาน คือมีสัมมาทิฏฐิ และดำเนินต่อไปตามมรรควิธี ปัจจัยที่ทำให้ดำเนินต่อไปด้วยดีก็คือ ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ

จากกระบวนการดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านได้ให้ความสำคัญต่อการรับรู้ของบุคคลมาก การรับรู้ต้องปราศจาก ตัณหา อุปาทาน ทำให้แก้ปัญหาได้ ทว่าอย่างไรจึงจะทำให้เกิดการรับรู้ที่ถูกต้อง เกิดความคิดแบบโยนิโสมนสิการ มีปัญญา

จะเห็นว่าปัจจัยที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ทั้งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้องก็คือ ปรโตโมสะ ปัจจุบันมีสิ่งแวดล้อมหลายอย่างที่มีผลทำให้ การรับรู้ถูกปรุงแต่ง ทำให้เกิดตัณหา อุปาทาน และนำไปสู่ความทุกข์ทางใจโดยไม่รู้ตัว เช่น หนังสือ ข่าวสาร สื่อมวลชน ถ้าหากสามารถจัดสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัวของมนุษย์ให้เต็มไปด้วยปรโตโมสะที่ดี ทั้งด้านบุคคลและวัตถุมากเท่าใด ก็จะช่วยให้มนุษย์ได้พัฒนาการรับรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงมากขึ้น และนำไปสู่การมีความคิดที่ถูกต้อง เกิดการแก้ปัญหา ซึ่งในชั้นหลังนี้โยนิโสมนสิการจะมีบทบาท เป็นปัจจัยสำคัญ

เมื่อพิจารณาการรับรู้ตามแนวคิดดังกล่าวนี้จะเห็นว่า สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาทั่วไปในเรื่องการรับรู้ของมนุษย์ซึ่งมีแนวโน้มที่จะนำประสบการณ์เดิมของตนที่ส่งสมไว้มาเกี่ยวข้องในการตีความหมายสิ่งต่างๆ ที่พบเห็นหรือสิ่งที่เป็นนามธรรม กันมีผลต่อการคิด การตัดสินใจ ใน

เรื่องต่างๆ ด้วย ดังนั้นประสบการณ์เดิมหรือสิ่งต่างๆ จึงควรวางใจให้อยู่ในสภาพที่จะช่วยทำให้เกิดการเรียนรู้ การรับรู้ที่ดี

อย่างไรก็ตามในเรื่องของการคิดซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญของการศึกษานั้นทางพุทธศาสนาได้จำแนกไว้อย่างละเอียด อันเป็นลักษณะพิเศษอันหนึ่งของกระบวนการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา และนับเป็นแนวคิดหลักซึ่งเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอน

ในการจัดการเรียนการสอนตามแนวคิดนี้จะเห็นว่าได้นำหลักจิตวิทยามาใช้มาก เช่น การสอนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล สอนเรื่องง่ายไปสู่เรื่องยาก การสอนโดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน สร้างบรรยากาศในการเรียนการสอนที่เร้าความสนใจของผู้เรียน มีการใช้วิธีการสอน และเทคนิคการสอนที่เหมาะสมกับลักษณะวิชาและกลุ่มบุคคล นอกจากนี้อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนการสอนลักษณะนี้คล้ายกับแนวคิดของปรัชญาการศึกษาตะวันตก เช่น การสอนให้ปฏิบัติจริงโดยใช้ประสบการณ์ตรง การให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน ให้รู้จักคิดและแสดงความคิดเห็นออกมา การสอนโดยคำนึงถึงปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ การใช้วิธีซักถามซึ่งเคยเป็นวิธีที่นักปรัชญาสมัยโบราณใช้กัน การสอนโดยให้ผู้เรียนได้เกิดความรู้ ความคิด เป็น ซึ่งมีทั้งลักษณะของการสอนตามแนวปรัชญาการศึกษาแบบเดิม คือ การสอนแบบบรรยาย การถ่ายทอดความรู้ อธิบาย และการสอนตามแนวปรัชญาการศึกษาสมัยใหม่ แนวประสบการณ์นิยม (Experimetalism) หรือ อัจฉิภาวะนิยม (Existentialism) เช่น การสอนโดยใช้ประสบการณ์ตรงให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติจริง หรือการสอนให้ผู้เรียนได้เกิดความคิดเป็น

จ. หลักสูตร

จะเห็นว่าแนวคิดทางการศึกษาของพระพุทธเจ้าเน้นที่การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา ท่านมองการศึกษาในแง่ที่ว่าเป็นการกระทำให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนได้ด้วยปัญญา ซึ่งตรงกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา และมีความเชื่อมั่นว่ามนุษย์แต่ละคนมีศักยภาพที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จนถึงขีดสุดตามระดับของเขา หรือเป็นสัตว์ที่ฝึกฝนได้ จุดหมายของการศึกษาเป็นสิ่งเดียวกับจุดหมายชีวิตคือการทำให้มนุษย์เข้าถึงอิสรภาพ ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ทำให้มนุษย์มีความสุขที่แท้จริง การศึกษาที่แท้จริงคือ การพัฒนาให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือได้รับการพัฒนาครบทั้ง 4 ด้าน

หลักสูตรการเรียนการสอนที่จัดขึ้นจึงต้องสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายดังกล่าว คือ ทำให้ผู้เรียนสามารถฝึกฝนตนเองจนเกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญา คิดเป็น ทำเป็น สามารถนำไปใช้ประกอบอาชีพเป็นประโยชน์แก่ชีวิต ช่วยให้เกิดความเป็นชีวิตที่ดีทั้งในแง่ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การที่จะให้บรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าว พระเทพเวทีมีความเห็นว่า จะต้องนำหลักการบูรณาการมาใช้ในการศึกษาควบคู่กับพัฒนาการ ซึ่งหลักการบูรณาการนั้นมีอยู่ 3 ประการประกอบในการบูรณาการอยู่ 3 อย่างคือ

1. มีหน่วยย่อย องค์ประกอบ ชิ้นส่วน อวัยวะ หรือชั้น ระดับ แง่ ด้าน ที่จะเอามาประมวลเข้าด้วยกัน
2. หน่วยย่อยนั้นมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกัน มีลักษณะยืดหยุ่นปรับตัวได้ มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา
3. เมื่อหน่วยย่อยรวมกันเข้าแล้วจะเกิดความครบถ้วน เต็มบริบูรณ์ โดยมีความประสานกลมกลืนเกิดภาวะได้ที่พอดี หรือสมดุล และองค์รวมมีชีวิตชีวา ดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยดี ซึ่งองค์รวมนี้จะมีภาวะและคุณสมบัติของมันเองที่ต่างหากจากภาวะและคุณสมบัติขององค์ประกอบ⁸⁷

พระเทพเวทีได้ยกตัวอย่างบูรณาการและพัฒนาการที่ต้องมีอยู่คู่กันไป เช่น มนุษย์เป็นบูรณาการที่มีพัฒนาการอยู่ด้วย มีพัฒนาการทุกส่วน ทุกระดับ ทุกขั้นตอน เป็นพัฒนาการที่มีบูรณาการอยู่ในตัว คือ การพัฒนาแต่ละส่วน แต่ละระดับ แต่ละขั้นตอน มีความประสานกลมกลืนกัน ระบบบูรณาการพื้นฐาน และเป็นระบบใหญ่ที่สุดมี 3 ระบบคือ ระบบที่หนึ่ง ตัวมนุษย์ ประกอบด้วยระบบย่อยคือกายกับใจ รวมกันเป็นระบบใหญ่คือ มนุษย์ ระบบที่สองคือ ธรรมชาติ ธรรมชาติแวดล้อมหรือ นิเวศวิทยา และระบบที่สามคือ สังคม ระบบทั้งสามนี้จะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และมีผลกระทบต่อมนุษย์ ถ้ามีการบูรณาการดีพัฒนาการดี มีความประสานกลมกลืนกัน เกิดความสมดุลก็เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ชีวิตและสังคม

⁸⁷ พระเทพเวที, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 26.

พระเทพเวทีได้ชี้ให้เห็นถึงระบบบูรณาการตามหลักพุทธธรรมว่า พัฒนาคำเดินไปอย่างมีบูรณาการนั้น ในที่สุดก็จะทำให้เกิดระบบบูรณาการในระดับสูงสุด หรือระบบบูรณาการที่สมบูรณ์ ระบบบูรณาการขั้นสูงสุดนั้นพัฒนามาจากระบบบูรณาการขั้นพื้นฐาน อันได้แก่ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคมนั่นเอง กล่าวคือ มนุษย์พัฒนาสูงสุดแล้วเป็นพระพุทธ ธรรมชาติ เมื่อมนุษย์เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์พบหรือเข้าถึงนี้คือ ธรรม และสังคมเมื่อพัฒนาถึงขั้นอุคคคติแล้วก็เป็นหมู่ชน ที่เรียกว่า สงฆ์ ระบบบูรณาการขั้นสูงสุดนี้ก็คือ พระรัตนตรัย

ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยระบบบูรณาการและพัฒนาการอย่างชัดเจนที่สุด เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา เป็นระบบการฝึกฝนอบรมตน พัฒนาดน มีพัฒนาการทุกระดับ ทุกขั้นตอน ทุกส่วนอย่างสม่ำเสมอ และมีการพัฒนาครบทุกด้านเพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และหลักธรรมต่างๆ ทางพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งเป็นหมวดหมู่ แต่ละหมวดจะต้องปฏิบัติให้ครบจึงจะบรรลุผล ต้องมีการบูรณาการอยู่เสมอ เช่น ระบบการศึกษาอบรม ไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา ศึกษาทั้งสามนี้ต้องมีการบูรณาการกันอยู่ตลอดเวลาจึงจะเกิดผลสมบูรณ์ หรือมรรคมีองค์ 8 ก็เป็นระบบบูรณาการใหญ่อันหนึ่งของพระพุทธศาสนา ระบบมรรคที่สมบูรณ์คือมีทศมาปฏิบัติหรือทางสายกลาง เป็นข้อปฏิบัติที่สมดุลพอดี

สำหรับในส่วนของศึกษานั้นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการศึกษาคือ ปัญญา ก็จะต้องมีการบูรณาการ ตามทัศนะแบบพุทธนั้น องค์ประกอบรวบรวมทั้งปัญญาในระบบบูรณาการของการศึกษามี 3 อย่าง คือ

1. ความจริง
2. ความดีงาม
3. ความสุข

ความจริงก็คือสิ่งที่รู้ด้วยปัญญา คุณสมบัติในตัวมนุษย์ที่จะโยงไปหาความจริงก็คือปัญญา ปัญญารู้ความจริง เข้าถึงความจริง ความดีงามคือคุณธรรม และความสุขคือภาวะไร้ทุกข์หมดปัญหา เมื่อองค์ประกอบนี้สัมพันธ์กันโดยสมบูรณ์ก็เป็นบูรณาการขั้นสุดท้ายรวม เป็นอันเดียวกัน กล่าวคือเมื่อปัญญารู้ความจริงถึงที่สุดจะเกิดความเป็นอิสระ สุภาวะที่เรียกว่า วิมุตติ มีความสุข

สงบ หรือมีอิสรภาพ ปราศจากกิเลส ความเศร้าหมองขัดข้องใจต่างๆ ในเวลาเดียวกัน ปัญหาที่รู้ความจริงก็ทำให้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง การปฏิบัติถูกต้องก็คือความดีงาม เมื่อปฏิบัติถูกต้องก็แก้ปัญหาคือ พ้นทุกข์ มีความสุข นอกจากนั้นปัญหายังสัมพันธ์กับความดีงาม โดยทำให้จิตใจพร้อมที่จะพัฒนาความดีงาม ทำคุณธรรมให้เกิดขึ้น การศึกษาที่จะพัฒนาคน จะต้องพยายามในห้องสี่ประกอบ ทั้งสามนี้เกิดขึ้น และดำเนินต่อไปด้วยกัน ให้คนมีทั้งปัญญา ความดีงาม และความสุข ซึ่งมองอีกด้านหนึ่งก็คือ ความจริง (สังฆธรรม) การดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติถูกต้อง (จริยธรรม) และภาวะหลุดพ้นไร้ปัญหา (อิสรภาพหรือวิมุตติ)

การที่จะทำห้องสี่ประกอบดังกล่าวดำเนินไปด้วยดี เป็นความรับผิดชอบอันหนึ่งของการศึกษา หลักสูตรที่จัดขึ้นสำหรับแนวนี้จะเป็นในลักษณะบูรณาการ เริ่มแต่การกำหนดหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการศึกษา จะต้องเป็นภาระร่วมกันของหลายสถาบันในสังคมไม่ว่าจะเป็น สถาบันการศึกษา สถาบันการเมือง การปกครอง ฯลฯ รวมทั้งสถาบันที่เป็นหน่วยย่อยของสังคม เช่น วัด บ้าน โรงเรียน ชุมชน เป็นต้น ดังที่พระเทพเวทีกล่าวว่า

ถ้าพูดโดยองค์รวมแล้วมีหลายส่วน คือสถาบันในสังคม หลายสถาบันจะต้องร่วมกันรับผิดชอบในการศึกษา โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวหรือบ้าน วัด ชุมชน นั้นเอง สื่อมวลชน จนกระทั่งถึงโรงเรียน มีหน้าที่ร่วมกันในการที่จะให้การศึกษาให้การสอนแก่เด็ก ซึ่งถ้าทำงานร่วมกันครบทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องแล้ว ก็จะไม่เกิดบูรณาการขึ้น ๘๘

การเรียนการสอนวิชาการต่างๆ ถึงแม้ว่าแต่ละวิชาจะมีการพัฒนาในสาขาของตน ให้เจริญก้าวหน้า แต่ควรจะนำมาเชื่อมโยงประสานกันให้เกิดบูรณาการ จึงจะเป็นผลดี และควรจะมีการบูรณาการในการเรียนการสอนทุกระดับ มิใช่เฉพาะระดับประถมศึกษาเท่านั้น ท่านพระเทพเวที ให้ความเห็นเกี่ยวกับบูรณาการว่า

๘๘ พระราชวรมุนี, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 34.

ถ้าเรายอมรับความจริงในเรื่องบูรณาการว่ามีความสำคัญแล้ว ในโลกยุคต่อไปนี้ ถ้าสังคม เขามีความต้องการอย่างนี้ สังคมมีแนวโน้มแล้วว่าจะต้องให้สิ่งทั้งหลายมีบูรณาการ วงการศึกษาจะมองในแง่ทำงานให้สัมพันธ์กับความเป็นจริงก็ตาม หรือจะสนองความต้องการของสังคมที่มีทฤษฎีแบบบูรณาการก็ตาม นักการศึกษาที่จะต้องทำอันนี้ให้ได้คือจะทำอย่างไรให้เกิดบูรณาการขึ้น ^{๘๑}

อย่างไรก็ตามในระดับอุดมศึกษานั้นอาจจะทำได้ยาก เนื่องจากต้องเรียนเพื่อให้ความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน (specialization) เพื่อสนองความก้าวหน้าทางระบบอุตสาหกรรมหรือเทคโนโลยียุคนี้ด้วย แต่ถ้าจะแก้ปัญหานี้ให้ได้จริงก็จำเป็นจะต้องทำตามหลักการนี้ ดังนั้นจึงควรจะมีการคิดริเริ่ม เพื่อหาทางดำเนินการต่อไป

วิชาที่ต้องการการบูรณาการมากที่สุด ได้แก่ จริยศึกษา ควรจัดให้เป็นวิชาที่เป็นตัวบูรณาการวิชาการอื่นๆ ทั้งหมด จะทำในห้องประกอบฝ่ายมนุษย สังคม และสภาพแวดล้อม ประสานกลมกลืนกัน ช่วยให้การศึกษามีองค์ประกอบด้านปัญญา คุณธรรม และความสุขครบถ้วน อันจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม ในกรณีนี้พระเทพเวทีได้เสนอแนะว่า ควรจะสอนวิชาจริยศึกษาให้สัมพันธ์กับวิชาอื่นๆ ทุกวิชา ทำให้วิชาจริยศึกษาเป็นที่ฝึกการใช้โยนิโสมนสิการ ให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณาและรู้เห็นถูกต้องตรงความเป็นจริงว่า คนจะปฏิบัติต่อวิชาการอื่นๆ อย่างไร จะเรียนวิชาอื่นอย่างไร จะเอามารบูรณาการในการดำเนินชีวิตของตนอย่างไร ในการที่จะพัฒนาวัตถุ พัฒนาเทคโนโลยี และพัฒนาสังคมให้เกิดผลดี

จะเห็นว่าหลักสูตรการเรียนการสอนตามที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะของการบูรณาการและพัฒนาการทุกระบบ ทุกขั้นตอน นับตั้งแต่จุดหมายของหลักสูตร มีจุดหมายที่ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้เกิดปัญญา นำไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และส่วนรวม ซึ่งมีผลถึง

^{๘๑} พระราชวรมณี, เพื่ออนาคตของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531), หน้า 36.

ผู้ที่ได้รับการศึกษาจะได้มีคุณสมบัติพร้อมในระบบบูรณาการขั้นพื้นฐาน อันได้แก่ ความสัมพันธ์อย่างถูกต้องระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม

ถ้าหากมีการนำหลักสูตรบูรณาการมาใช้ในทุกระบบ ทุกขั้นตอนตามแนวคิดที่กล่าวไปแล้วนั้นก็อาจจะเกิดผลดี เพราะในการดำเนินชีวิตจริงของมนุษย์ การที่จะทำให้มีการดำเนินชีวิตที่ดี ควรจะมีการประสาน บูรณาการกันอยู่เสมอ เพื่อความสมดุลแห่งองค์ประกอบทั้ง 3 คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม แต่ปัญหาการบูรณาการคงจะมีอยู่บ้าง เนื่องจากเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าประเทศไทยนั้นได้พัฒนาประเทศในแนวทางของประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งระบบเศรษฐกิจและสังคม เช่น ระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม การมีค่านิยมในวัตถุมากขึ้น ลักษณะการทำงาน การแบ่งงาน มีการแบ่งแยกหน้าที่เป็นส่วนย่อยๆ การศึกษามีลักษณะรู้เฉพาะด้าน มีความชำนาญเฉพาะด้าน (specilization) และการที่คนส่วนใหญ่ยังยึดติดกับระบบและค่านิยมดังกล่าว ล้วนเป็นปัญหาต่อระบบบูรณาการทั้งสิ้น